

Kako je postala hrvatsko-ugarska Nagoda.

OD J. Ž.

U ZAGREBU
KNJIŽARA DIONIČKE TISKARE.
(Knjižara jugoslavenske akademije.)
1892.

POLITIČKI PABIRCI

IZ NEDAVNE PROŠLOSTI HRVATSKE

ILI

KAKO JE POSTALA HRVATSKO-UGARSKA NAGODA.

OD

J. Ž.

U ZAGREBU
KNJIŽARA DIONIČKE TISKARE
(Knjižara Jugoslav. akademije)
1892.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

UVOD.

Onaj historik, koji se danas sutra bude dao na to, da napiše povjest o ustavnom preporodjaju prije austrijske, sada austro-ugarske monarkije, naći će dosta materijala zato i u našoj zemlji, jer je u toj znamenitoj političkoj borbi narodâ monarkije i kraljevina Hrvatska dosta važnu ulogu igrala.

Nije bez razloga, da se suvremenici dogadjajâ, pa još i ako su aktivni bili, nerado daju na takav posao, bar ne još „za vruća traga“, da im se lako moguća pristranost u opisivanju i sudu ne predbaci.

Bivši i ja za to vrieme naše ustavne borbe u Hrvatskoj, i to od god. 1861., preko 25 godina na političkom polju dosta aktivan, jer sam gotovo u svim važnijim momentima i dogodjajima udiela imao, ne namjeravam ovdje pisati čitavu i podrobnu povjest te naše političke borbe o cielom ustavnom preporodjaju naše zemlje, ne imajući zato ni prave spreme, a bogme ni potrebitoga za to strpljenja. Nu baš, jer sam ja bio u toj našoj višegodišnjoj borbi toli aktivan, da sam u važnim prilikama, a osobito kad se je o našem izmirenju i poravnanju sa Ugarskom radilo, prilično mnogo sudjelovao, namjeran sam ovdje samo popabirčiti neke važnije momente

iz te naše borbe, koji će da razsvietle političko kolebanje Hrvatske i ono, što je kasnije nadošlo, naime, kako se je ta naša borba svršila.

Već su „Narodne Novine“ u brojevima 235 do 239 od g. 1890. kritički prošle politički rad naših sabora od 1861. do 1866., a naročito držanje naše „narodno-liberalne“ (danas „neodvisno-narodne“) stranke, koje politiku „N. N.“ radi „nedosljednosti“ oštro osudjuju.

Na to je „Obzor“ u svojih petnaest članaka „Matematička politika“ (od 29. listopada do 22. studenoga 1890.) obširno odgovorio, razsvietliv kod te prigode cielu radnju prošlih hrv. sabora od g. 1861. do 1867., kao i sve važnije u to vrieme zbile se dogadjaje u našoj monarkiji.

U tim povjestnički ali ipak dosta polemički pisanim člancima trudi se pisac raztumačiti i opravdati političko, po „N. N.“ nedosljedno držanje svoje „narodno-liberalne“ stranke, i to: do vremena obavljene „krunitbe“ i ovom inauguriranoga „državnog dualizma“, t. j. do imenovanja baruna L. Raucha za „banske časti namjestnika“.

Od tada nastade — kako pisac veli — „Rauchova era, era nagodbe, koja iziskuje posebnu studiju“, u koju se štovani pisac dalje upustio nije.

S toga ću ja ovdje samo u glavnim crtama preletiti sve od one značajne listopadske diplome pak do vremena stvorenoga državnog dualizma, jer od tada tek počinje za nas ono interesantno vrieme našega priugotavljanja za odlučno dogovaranje sa Ugarskom, koje nas je napokon dovelo do našega današnjega državnoga položaja naprama Ugarskoj.

Imade u tome djelovanju i mome i mojih tada drugova više stvari, koje su našemu svietu stranom još sasvim nepoznate, a stranom ovdje i ondje po novinama u odlomcima raštrkane leže.

S toga već opetovano sa više strana umoljen — i to mi je glavni povod, da sam pero u ruke uzeo, — iznosim ih ovdje jedno, što su u toj stvari tada sudjelujući glavni faktori većim dielom već otišli na drugi sviet (što bi se u mojim godinama pak još kod danas vladajuće gospodje „influence“ i meni lako dogoditi moglo), a drugo da i naš mladji naraštaj sazna, kako je ta važna stvar naše sa Ugarskom ugovorene „nagode“ od početka do kraja tekla, te da se po mogućnosti posluži u korist domovine našim iskustvom, osobito ako ga to bude kadro u buduće od učinjenih možda pogrešaka odvratiti i čemu boljem podučiti.

U Zagrebu, mjeseca travnja 1892.

Živković.

Politički pabirci iz nedavne prošlosti Hrvatske, i kako je postala hrvatsko-ugarska nagoda.

Kad je poslie sveobćega pokreta i potresa od god. 1848. i njegovih posljedica u Austriji, koje za kazan koje za nagradu uvedeni absolutistički sustav, ne odgovarajući pravima ni tradicijama naroda monarkije, svoju njemačko-centralističku ulogu doigrao, te se početkom šesdesetih godina začelo raditi o preustrojstvu absolutističke Austrije na ustavnu a na osnovu znamenite listopadske diplome, svi narodi prostrane ove monarkije, sasvim naravnom težnjom, pregnuše za ostvarenjem što historijskih što narodnih prava svojih.

Kolo toga sveobćega političkoga pokreta narodâ monarkije zaigraše — kao uviek — Magjari u prvome redu, u kojih je — neda se poreći — pored njihove ugledne, bogate, skroz i skroz patriotične aristokracije i narodna i politička sviest najbudnija i najrazvijenija bila.

Da se je pri izvadjanju načelno namjeravanoga ustavnoga, autonomnoga, odnosno federativnoga preustrojstva monarkije držalo smisla i duha oktobarske diplome, koje plemenita i duhovita zamisao po sve narode i zemlje monarkije u istinu pravedna i zato spasonosna bijaše a i naravnom sklopu poliglotske ove monarkije najbolje odgovaraše, Austrija bi po svoj prilici bila poštedjena od onih spoljnih udaraca i kušnja, koje ju kasnije zadesiše, kao i od nutarnjih trzavica, kojim potonjim još ni danas posve kraja nema; njezini pak narodi daleko bi manje povoda imali današnjemu nezadovoljstvu.

Nu mnogo veći Niemac nego li Austrijanac Schmerling, želeći zamišljenim u glavi centralismom novoustavnoj monarkiji udariti što moguće jači njemačko-centralistički žig, svojim zlosretnim veljačkim patentom izopači i osujeti načelnu zamisao listopadske diplome; time oduzme narodima svaku vjeru u iskrenost i pravičnost namjeravanoga autonomno-federativnoga državnoga preustrojstva monarkije i izazove svestrani odpor, koji je nakon višegodišnje unutarnje borbe Austriju doveo do — katastrofe iz vana i kapitulacije iz nutra!

Da su uz ostale narodnosti naročito Hrvati i Srbi u tome odporu proti Schmerlingovom ustavu posredno sekundirali i tako radili u prilog Magjarima, bilo je sasvim naravno, jer Srbi za svoje krvave zasluge izgubiše svoju „srpsku vojvodinu“ a Hrvati radeći — kano i Magjari — za uzpostavu svoga starodavnoga ustava, ne mogoše takodjer tako lako zaboraviti, kakova ih je za usluge od 1848 god. zapala nagrada od strane Austrije.

Odpor dakle Hrvatske, koja se bez dovoljnih garancija za svoj budući državopravni položaj ne htjede u svoje vrieme odazvati pozivu Schmerlingovu u bečko „carevinsko vieće“, bio je sasvim naravan i opravdan, osobito kad se u obzir uzme, da je na osnovu „veljačkoga patenta“ Hrvatska osim „središtu“ te zajednici sa Austrijom pridržanih „zajedničkih posala“ glede svega ostaloga bila upućena tek na dogovor i pogodbu sa Ugarskom!

Kad je dakle Hrvatska glede bitnosti svoga budućega državopravnoga položaja — a to će reći — i glede onoga, što je člankom 42 : 1861 uz cjelokupnost zemlje ujedno kao „minimum“ svoje autonomije svakako sebi zadržati namjerila, na osnovu pomenutoga patenta bila upućena da se pogadja i izravna sa Ugarskom, kako

bi ona — mudro postupajući — mogla i smjela prije toga dogovora i sporazuma sa Ugarskom išta „centrumu“ ili „zajednici sa Austrijom“ već unapried ustupiti?!

Ovaj odpor Hrvatske, da se je ona pored sve tadašnje presije „odozgo“ ipak oglušila pozivu u „carevinsko vieće“, išao je doduše vrlo u prilog Ugarskoj, koja je tada sličnu i to odlučnu državopravnu borbu za uzpostavu svoga ustava proti Austriji vodila, ali — Hrvatska nije mogla drugačije učiniti, niti se taj odporni korak njezin, u kom se samo njezina mudra i nuždna samoobrana ogleda, može smatrati kakovom političkom pogreškom od strane Hrvatske. U ostalom historija će kako o svemu, tako i o tome izreći svoj sud.

Nije ovdje mjesto ni vrieme pisati čitavu povjest i cieli razvitak dogadjaja od listopadske diplome pak do austro-ugarske nagode, koji su nam još u svježoj pameti, samo ću o tome ovdje toliko uzgredno navesti, da je tadašnje cielo držanje Hrvatske prama njezinim tadanjim stranačkim odnošajima dosta neodlučno i — može se reći — nedosljedno bilo u toliko, da se ona nije mogla u tim okolnostima ni prama Beču ni prama Pešti odlučno držati jednoga dosljednoga političkoga pravca.

Političke stranke su nam bile: „narodno-samostalna“ (dvoranaška), „liberalno-narodna“ (pozoraška ili Š.) i „ustavno-narodna“ (unionistička).

Sve tri ove stranke u našim saborima toga razdobja bile su prilično zastupane, ali nijedna ne razpolagaše absolutnom većinom.

„Narodno-liberalna“ stranka obično davaše svojim pristupom prevagu sada jednoj sad drugoj od gornjih dviju političkih stranaka tako, da su se naše saborske adrese po našem stranačkom položaju u nečem prama Beču sad opet prama Pešti malo naklanjale, u koliko je k Beču naginjuća „dvoranaška“ ili k Pešti naginjuća „unionistička“

stranka podporom i pristupom „liberalno-narodne“ pobjedu održala.

To naše stranačko šarenilo, koje nije dopuštalo našim hrvatskim saborima pomenutoga razdobja kojim odlučnim političkim pravcem poći, i koje je baš radi toga u našim stranačkim okolnostima ležećega balanciranja na koncu neuspjehom urodilo, opisano je već pobliže na drugom mjestu i spada na povjest te dobe. (Vidi u „uvodu“ navedene članke „Obzorove“.)

S toga ja prelazim ovdje dalje potanje opisivanje te naše „fuzionaške“ i „razfuzionaške“ — šarene — saborske dobe, ali uzamši u obzir sve, što se je i kako se je u tom kratkom razdobju a naročito 1866. god. dogodilo, pogreška Hrvatske (njezine tadanje saborske većine) — tako bi se moglo reći — u tome leži, da: vidivši ona pravu zamisao oktobarske diplome osuječenom i da unutri i s polja sasvim malaksala Austrija pred Ugarskom već svoje oružje polaže t. j. da se priznanjem zakonâ od 1848. god. ili tako zvanoga „pravnoga kontinuiteta“ na krunisanje ugarskoga ujedno i hrvatsko-slavonsko dalmatinskoga kralja na temelju pragmatičke sankcije te na „nagodbu“ sa Ugarskom u tome smislu i pravcu pripravlja, nije tada shvatila „mig vremena“ iliti važnost toga po preobražaj monarkije svakako odlučnoga momenta, koji je ne samo mogao, već i morao imati upliva i na budućnost Hrvatske. Mislim ovdje na pomenutu godinu 1866., kad je poslie pada Schmerlingova hrvatskomu saboru prvi put bila pružena prilika „nagadjanju“ iliti pogodbi sa Ugarskom.

Zna se — a to ovdje samo naglašujem — kako je tada predstojao te kako se svršio austro-pruski rat, kako je uslied toga nadošao Beust, da nutarnjoj razmirici Austrije sa Ugarskom po što po to učini kraj.

Ne ima dvojbe, da je naša „nagoda“, koja se u to još kritično doba sa Ugarskom utanačiti imala, u to prvo doba naprama tadašnjemu istina nešto povoljnijemu, ali još neutvrdjenom položaju Ugarske, pak zato i prema njezinomu tadanjem razpoloženju prema Hrvatskoj, mogla po Hrvatsku relativno najbolje t. j. u najširjem smislu za rukom poći. Ali to naše prvo dogovaranje sa Ugarskom osta žalibože bez uspjeha.

Da ovaj naš „prvi dogovor“ sa Ugarskom nije uspjeo a niti uspjeti mogao, bila je poglavitim uzrokom ona kobna „inštrukcija“ od 10. ožujka 1866., koju je naš tadašnji sabor t. j. njegova većina — „liberalno-narodna“ stranka u savezu sa „narodno-samostalnom“ iliti t. zv. „dvoranaškom“ strankom — našemu kraljevinskomu odboru na put dala.

Kraljevski odpis od 27. veljače 1866. u odgovoru na našu saborsku adresu, želeći možda još posljednji put da pokuša umekšati Ugarsku kod predstojećega riešavanja državopravne razmirice, stavio je preko smisla i zahtjeva naše saborske adrese našemu saboru u izgled, da on, nakon i o toj cieloj stvari meritorno obavit se imajućega dogovora sa Ugarskom, ima to pitanje sa svoje strane neodvisno od ugarskoga sabora t. j. sa Ugarskom paritetno riešiti.

U Beču se naravno mislilo, da će ta stvar sporazuma sa upornom Ugarskom lakše poći za rukom, ako se borba podieli na hrvatski i ugarski sabor, da jedan i drugi to separatno rieši, te Hrvati možda predobiju; nego ako se to iz ugarsko-hrvatskoga sabora zajednički učini.

Stari manevar tradicionalne austrijske politike.

Ovim kr. odpisom, koji u ostalom preko u našoj adresi naglašenoga pitanja o „cielokupnosti trojedne kraljevine“ kao i o spojenju krajine izvijajući prelazi, naša

saborska većina t. j. „dvoranaši“, koji u tom nazrievaše mig iz Beča, u savezu sa „liberalno-narodnom strankom“, koja je za „paritetom“ sa Ugarskom težila, na tanak led navedena, donese na brzu ruku u tom smislu onaj „naputak“ za svoj kraljevinski odbor, koji je „unionističku“ frakciju sabora na pasivitet u toj stvari pobudio (ova ne htjede ući u kraljevinski odbor) i — kako se je predvidjeti dalo — onaj poznati neuspjeh prvoga dogovora Hrvatske sa Ugarskom sobom povukao, jer naravno Ugarska utemeljujući svoje zahtjeve naprama Austriji na pragmatičkoj sankciji, nije mogla ni htjela pristati na to, da to pitanje medju njom i Austrijom od strane Hrvatske i Ugarske bude u regnikolarnoj deputaciji ili u kakovom inom organu već samo na saboru svih zemalja krune razpravljano i riešeno.

S toga se ug. kralj. odbor u razpravu toga državopravnoga pitanja o „zajedničkim poslovima“ naprama Austriji sa našim kralj. odborom ne htjede ni upustiti; nadalje ne htjede priznati, da je usljed dogodjaja od 1848. god. medju Ugarskom i Hrvatskom svaka sveza pravno prestala; onda nije htio priznati naše pravo na Medjumurje i, da bi se kod krunisanja zajedničkoga nam kralja dvie inauguralne diplome separatno ugovarale, — kako je to sve naš kralj. odbor po svojoj saborskoj „instrukciji“ tada zahtievao.

Odbivši to sve ugarski kralj. odbor, očitovao se u ostalom pripravnim, pred svojim saborom zastupati i podupirati našu autonomiju, u čl. 42 : 1861. §. 4. sadržanu.

„Unionistička stranka“ nije se tada dala birati u naš saborski kralj. odbor s razloga, što je uvidila apriorističku nemogućnost svakoga dogovora i sporazuma sa Ugarskom na temelju pomenutoga „naputka“, koji je još dalje išao nego i sama adresa onoga sabora, tražeći za riešenje austro-ugarskoga spora „poseban organ“, u

kom bi Hrvatska „osebno i neposredno“ zastupana bila, što je Ugarska — kao gore — odbila, smatrajući u tome svoj svim zemljam krune „skupni sabor“ jedino nadležnim.

Pošto se na taj način naši dogovori sa Ugarskom razbiše, izdala je tada „unionistička stranka“ 10. prosinca 1866. sa podpisima ciele stranke providjeni obširno obrazloženi „memorandum“ za opravdanje svoga držanja na saboru, u kom se je u obrani sa „liberalno-narodnom“ strankom zajedno prihvaćene saborske adrese od 10. veljače 1866. iskreno i otvoreno na stanovište čl. 42.: 1861. postavila, želeći, da se tim izhodištem nastavi „neprekinuta nit“ dogovaranja sa Ugarskom u pogledu našega državopravnoga položaja naprama Ugarskoj; jer ono prvo pitanje o pogodbi Ugarske sa Austrijom udarilo je medjutim onim tokom, kako je to Ugarska tražila, naime, da se to ima na njezinom svim zemljam krune skupnom saboru obvezno za sve zemlje krune ugarske pravovaljano riešiti.

Pozivom na ovaj tada proglašeni „memorandum“ unionističke stranke, koji je vjerno ogledalo našega tadašnjeg saborisanja sve do „odgode“ istoga sabora, koja odgoda sabora je baš radi neuspjeha pomenutih dogovora „na vrieme neizvjestno“ uzsljedila, ne mislim ja ovdje ni najmanje bilo napadati ili vriedjati tadašnje naše hrvatske rodoljube i faktore, koji sudbu tih dogovora na osnovu svoje saborske adrese i onoga naputka imadoše u svojim rukama; nu samo konštatujem, da je svakako bila šteta, da se je ta prva kao najzgodnija prilika naše pogodbe sa ugarskom izjalovila, a to tim više, što ovaj neuspjeh prvoga dogovora Hrvatske sa Ugarskom nije mogao imati posljedicom, da zaustavi dalnji tok i razvitak dogadjaja ili pravne posljedice gore navedene „kapitulacije“ Austrije naprama Ugarskoj.

* * *

Izmirenje Austrije sa Ugarskom imalo se je sada po što po to u djelo privesti.

Naš sabor bude radi neuspjeha toga prvoga dogovora svoga ili nagode sa Ugarskom početkom siečnja 1867. na neizvjestno vrieme odgodjen, dok se ne sazna rezultat medjutim odlučno začetih nagodbenih dogovaranja Austrije sa Ugarskom t. j. sabora ugarskoga s jedne i sazvanoga u tu svrhu »carevinskoga vieća« s druge strane.

Tečajem toga nadodje i predvidjeno vrieme krunisanja kralja g. 1867., komu će da predhodi uglavljenje „austro-ugarske nagode“ i krunitbene zavjernice.

Tim povodom naš na neizvjestno vrieme odgodjeni sabor bude početkom svibnja iste (1867.) godine i opet sazvan u svrhu, da Hrvatska i Slavonija po izaslanstvu svoga sabora kod predstojeće krunitbe i uglavljenja inauguralne diplome takodjer sudjeluje, pošto je ustavni kralj Ugarske, kao takovi ujedno i kralj kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije „te da i od svoje strane zakonitim načinom pristupi utanačenju ili uglavljenju o državopravnom položaju zemalja ugarske krune u pogledu „zajedničkih posala“ i načina njihova razpravljanja, a tim da si otvori put temeljitu izravnanju svihkolikih još postojećih razmiricah obostranim sporazumkom“.

Ovako je u jezgri glasio kraljevski odpis na naš sabor, kojim smo bili pozvani na krunitbu.

Radilo se je dakle o najvažnijem činu medju Austrijom i Ugarskom, kod kojega se je zakonito sudjelovanje takodjer Hrvatske i Slavonije sa najvišega mjesta vrlo želilo i zahtievalo.

Ovo je bila druga zgodna prilika ili drugi „mig vremena“ za Hrvatsku, da ga mudro i na svoju korist upotrebi, a to će reći, da se tomu pozivu krune na krunisanje, gdje se radi o zajedničkom utanačenju

krunitbene zavjernice zajedničkoga nam kralja, bar **uvjetno** t. j. pod uslovom predhodne pogodbe sa Ugarskom o svome državopravnom položaju odazove.

Oba sabora — hrvatski i ugarski — bijahu tada na okupu. Našemu saboru predležao je kraljevskim odpisom priobćeni mu „zaključak" ugarskoga sabora, koji sadržavaše u sebi ono, što je Ugarska zahtievala, da joj se glede zajedničkih posala sa Austrijom i Hrvatskom od strane našega sabora prizna.

Do nas je stajalo na odnosni kralj. odpis i predlog ug. sabora tako odgovoriti: da tomu činu krunisanja, uglavljenju zajedničke kralj. krunitbene zavjernice kao i zahtievanom prihvatu „predloga" ugarskoga sabora predhoditi ima naš dogovor i utanačenje svega onoga, što se glede ustava i državopravnoga položaja Hrvatske krunitbenom zavjernicom osigurati ima.

Takav dogovor bi Magjari, za da im krunitba neokrnjeno za rukom podje i da im se djelo sporazuma sa Austrijom podpunim uspjehom ovjenča, tada jedva dočekali, i zato nam je i ova druga prilika za uspjeh našega dogovora i sporazuma sa Ugarskom bila vrlo povoljna.

Ne govorim tako za to, što je tadašnja „manjina" hrv. sabora (unionistična frakcija) tomu shodan predlog stavila, od koga je, videći negodovanje „većine", napokon odustala i koju sam tada ja u saboru zastupao; ali fakat je taj, da hrvatski sabor ne htjede kod krunisanja sudjelovati i usljed toga negativnoga odgovora taj, za uglavljenje krunitbene zavjernice i utvrdjenje ustava i ustavnih prava Ugarske i „združenih joj kraljevina", značajni čin krunisanja bi obavljen obvezno i za nas a — bez nas!

To je — može se reći — bila druga pogreška Hrvatske, jer se je lako dalo predvidjeti, da uzkrata

našega sudjelovanja po ustavu kod krunitbe *neće moći* *prepriečiti pravne posljedice* toga na pragmat. sankciji osnovanoga krunitbenoga čina i sa njime ujedno spojenoga načelnoga uglavljenja austro-ugarske nagode ili „državnoga dualizma", kao što se je i dogodilo.

Naš sabor bude radi njegove *negativne adrese* od 19. prosinca 1866. i u ovoj stavljenih „neizpunjenih zahtjeva" kralj. odpisom od 25. svibnja 1867. prije krunisanja *razpušten*, a ovo 8. lipnja iste godine bez našega po saboru zakonitoga sudjelovanja obavljeno.

Tako se je došlo do austro-ugarske nagode, u kojoj su najvažnije ustanove o državnoj zajednici Ugarske sa Austrijom, u pogledu „zajedničkih posala i načina njihova razpravljanja", i na našu *nesaslušanu* kraljevinu protegnute.

Usljed tako u glavnom dokončane austro-ugarske razmirice, nadodje sada i po *treći put* vrieme, da se sa *Austrijom* „izmirena" *Ugarska* još i sa *Hrvatskom*, naravno u već *stečenom državnom okviru svome*, izravna i kod te prilike *naknadnu privolu Hrvatske dobije* na odnosne ustanove njezine državne zajednice sa Austrijom.

Tu mi se je malko duže zadržati, jer sad tek dolazi prevaga i nadmoćje *one stranke* u Hrvatskoj na javnome polju, koja je nagodu od 1868. sa Ugarskom sklopila t. j. „ustavno-narodne" ili „unionističke stranke" nad „narodno-liberalnom" ili „narodnom strankom", koja je u prošlome saboru, i to spojena sa „narodno-samostalnom" strankom, kod naputka od 10. ožujka i zadnje adrese od 19. prosinca 1866. imala nadmoćje, a mnogima nije poznato, šta je sve toj našoj nagodi sa Ugarskom *predhodilo* i *kako je ona postala*?

*
* *

Kako sam već prije napomenuo, naš sabor od 1866/67. bude po riečima kralj. odpisa s razloga, što se je „adresa, koju je zaključila većina hrvatskoga sabora, uzprotivila u svih točkah otčinskim namjeram Našim“ i t. d. ter: „ne budući Nam moguće očekivati povoljan uspjeh od daljega djelovanja njegova“ i t. d., — razpušten, koja odluka krune nije tada naravno nikoga iznenadila.

Sada je valjalo priugotoviti situaciju za sazov novoga sabora, koji će imati da po svršenom već činu t. j. po stvorenom austro-ugarskom državnom dualizmu, u okviru toga po treći put pokuša i obavi „izmirenje“ i nagodbu sa Ugarskom.

U tu svrhu bude tadašnji ban barun Šokčević kralj. odpisom od 27. lipnja 1867. od službe bana dignut i umirovljen; barun Levin Rauch imenovan „banske časti namjestnikom“ a Robert pl. Zlatarović njegovim kr. „dvorskim savjetnikom“.

Barun Rauch, glava tadašnje „unionističke“ stranke, istina, nije bio u zemlji popularan, jer je — kako se to o njem držalo, — sa većim dielom naše, osobito slavonske aristokracije, više manje naginjao onoj takozvanoj „magjaronskoj“ struji ili frakciji unionističke stranke, koja je iz svojih razloga što „uži“ savez sa Ugarskom preporučivala. Nu najjaču opoziciju proti toj struji i barunu Rauchu razvila je tada „narodna stranka“ t. j. Srbi u Sriemu, a na čelu joj dr. Jovan Subbotić.

To je bila poznata stvar i samomu barunu Rauchu, osobito iza one mnogobrojne javne, pod vedrim nebom obdržavane konferencije „narodne stranke“ u Erdeviku poslie razpusta hrvatskoga sabora.

Barun Rauch, kao mudar čovjek, odmah kako je svoju službu nastupio, uvidjajućj važnost srpskoga življa u Sriemu, odluči lično u Sriem poći, da prije

svega tamo sa narodnom „opozicijom" u dodir dodje i — ako je moguće — duhove umiri.

Jednoga dana prije njegova polazka u Sriem pozove mene, koji sam tada bio prisjednik kr. banskog stola, barun Rauch k sebi, primi me vrlo prijazno, reče mi u kratko svoju namjeru i doda na kraju: „Nu i Vi ćete s menom u Sriem, ja tamo idem s Vami zajedno". (To je bilo u listopadu 1867.)

Ja sam se s početka malo začudio tomu pozivu, jer sam — što je takodjer obće poznato bilo — spadao k onoj struji i frakciji unionističke stranke, koja je recimo kao „ljevica" naproti „desnici" težila za samostalnijim položajem i za što širom autonomijom Hrvatske u smislu čl. 42 : 1861., te sam se pozivom na moj „sudbeni položaj" branio, da ne mogu ići u Sriem.

Kad mi se na to odvrati: „Oni dobro poznaju Sriem i tamošnje ljude i okolnosti, i zato Oni moradu iti sa mnom", zahtievah ja 48 sati na promišljanje, što mi bude i dozvoljeno.

S jedne strane znao sam, da putujući tako u Sriem, stavljam svoj popularitet t. j. onaj dobar glas na kocku, koji sam — bez da sebi laskam — kod svojih zemljaka i prijatelja u Sriemu uživao, no s druge strane uvidio sam zgodnu priliku, da pomognem dobroj stvari u onom duhu i pravcu, u kom sam do onda na javnom polju uviek dosljedno vojevao.

Ako me s početka u našim listovima i napadnu — mislio sam — uvidit će kasnije, zašto sam to učinio.

Po izminuću dobivena roka dodjem g. banske časti namjestniku i reknem mu: „Ja idem s Vami, Excellentissime, ali uvjetno, pod uslovom".

„A taj je?"

„Da idemo preko Pešte."

„A zakaj?"

„Ondje ćete mi Vi otvoriti put „dogovoru“ sa Deakom, pa ako se ja s njime sporazumijem ob onom, kako ja držim da bi imao biti naš državopravni položaj naprama Ugarskoj, t. j. ako Deak pristane na sporazumno utanačenje takovoga zajedničkoga našega programa, onda ne branim, rado ću Vas pratiti u Sriem; ako mi pak to ne podje za rukom i mi se ne pogodimo, e, — onda, Excellentissime, Oni mogu slobodno u Sriem, a moja malenkost će iz Pešte natrag u Zagreb. Hoćete li tako?“

Na to će mi barun Rauch smiešeći se: „Dobro, Jovane, ja i na to pristajem“.

Došavši tako u Peštu, barun R. po zadanoj mi rieči uputi se odmah Deaku, da mu kaže, o čem se radi i sazna, da li i kad me može kod sebe na dogovor primiti.

Franjo Deak je tada stanovao u Hôtelu kod „Englezke kraljice“ u dvie sobe u II. spratu, istina pristojno, ali sasvim jednostavno, kakav mu je i njegov život bio.

Došav k njemu na urečeno vrieme, zatečem ga na divanu leškajuća pušeći cigaru. Poslie kratkoga pozdrava pridigne se malo, pruži mi ruku, ponudi mi takodjer cigaru, posadi me kraj sebe i reče: „Dakle sinovče („öcsémuram“, tako me nazva) kaži mi sad, šta imaš“. Govorili smo njemački, samo je kadkad i po koja magjarska rieč pala.

Ja sam se naravno pripravio, što sam mu imao i namjeravao kazati. Poznat mi je bio „zaključak“ ugarskoga sabora o našem „hrvatskom pitanju“, donešen u sjednici od 8. travnja 1867. na predlog Deaka u riešenje izvješća njihovoga kraljevinskoga odbora od godine 1866.

Taj „zaključak“ bio je kr. odpisom od 23. travnja 1867. našemu saboru „na točno razsudjenje“ priobćen; a sadržavao je po shvaćanju Deakovu ili ugarskoga

sabora onaj „minimum“ naše zajednice sa Ugarskom i našega sa Ugarskom zajedničkoga položaja naprama Austriji, pozivajući nas na sudjelovanje kod predstojale krunitbe i uglavljenja krunitbene zavjernice, a to sve iz načela priznane „suvislosti zemalja krune ugarske“, stavljajući nam u izgled priznanje naše autonomije, kako ju je naš hrvatski kraljevinski odbor od g. 1866. zahtievao „po njegovu praktično mogućem najširjem prostranstvu“, te ako na krunisanje dodjemo i time suvislost zemalja krune ugarske „činom u život stupi“, da se pouzdano nadati možemo, „da će se takodjer i sve podrobnosti jošte neizravnanih odnošaja izmedju Ugarske i zemaljah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije urediti medjusobnim sporazumljenjem i na obostrano umirenje“. A na kraju toga zaključka dolaze još i ove značajne rieči: „Ugarski sabor sa svoje strane bit će tako sada kano i za daljnjega dogovaranja svagda pripravan, zemljam Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji dati svako jamstvo, koje bi one za svoje historičko ili narodno pravo po pravdi i pravičnosti mogle iskati“. Glede Rieke ostao je zaključak na stanovištu svoga kraljevinskoga odbora, prisvajajući istu Ugarskoj.

Ovaj zaključak ug. sabora ostao je kod razprave odnosnoga kralj. odpisa i poziva krune, od strane našega tadašnjega sabora — ili većine ovoga — neuvažen, a moj kod razprave po meni natrag povučeni „predlog manjine“ sadržavaše u sebi uslovni odziv uz predhodno utanačenje svega onoga, što se je imalo u pogledu naše cjelokupnosti i autonomije krunitbenom zavjernicom obezbiediti.

Navodim to ovdje u kratko samo zato, jer mi je to sve služilo tada podlogom, substratom moga razgovora i dogovora sa Franjom Deakom.

Prije svega opisao mu sam iskreno i vjerno tadašnju situaciju u našoj zemlji i razpoložaj stranaka u njoj.

Prešavsi zatim na stvar, zahtievao sam za program naše unionističke stranke za predstojeći sabor od njegove strane priznanje svega onoga, što nam je gornjim zaključkom tada u izgled stavljeno bilo; onda obrazloženu mu po meni autonomiju sa pravom samostalnoga opredieljenja t. j. ustanovljivanja i pokrivanja svoga autonomnoga budgeta i t. d. u smislu moga poznatoga predloga u saboru.

Na to je meni taj znameniti muž, tadašnji vodja većine ugarskoga sabora, tarući si više puta rukom svoje široko čelo, mirno i ozbiljno ovo odgovorio (Ako mi nakon toliko godina — to je bilo o jeseni 1867. — sada koja možda i izmakne, u glavnom tako je, kako ću sada navesti.):

„Dragi prijatelju — reče Deak — ti si tvoje rekao“. Razabrao sam, što mi reče. Medju nama (mislio je Hrvatsku i Ugarsku) o kakovoj ljubavi ili nagnuću ne može ni govora biti. Samo višestoljetna uzajamna pripadnost (Zusammengehörigkeit) i zajedinstvo interesâ upućuje i sili nas na našu državnu zajednicu. Zato neka se tom zajedinstvu i toj „suvislosti“ zemalja ugarske krune samo toliko pripusti, koliko je upravo nuždno, da se Ugarska u smislu pragmatičke sankcije, kao „jedinstvena država“ održi.“

„Po tom načelu želim i zahtievam ja od strane Hrvatske, da ona u zastupstvu zemalja ugarske krune — u delegaciji — koja ima činiti naprama Austriji jedno — jedinstveno — tielo, ne traži u toj nikakovo posebno svoje zastupstvo, već da su joj njezini zastupnici sa ugarskim jedni sa razmjernim brojem i jednakim pravom glasa svojih odaslanih članova, koje može slobodno birati bilo iz našega zajedničkoga ili iz svoga sabora.“

„Sve ostalo, o čem si mi govorio, podpada slobodnoj diskusiji (ist discutabel), ja na to pristajem i o tom ćemo se lako sporazumjeti.“

Zatim nastavi on dalje: „Austrija je držala Hrvatsku pod jakim tutorstvom. To nije bilo dobro ni pravedno“.

„Ugarska nikad u tu pogrješku pasti ne će“.*

„Što se tiče Vašega budgeta ili troška Vaše autonomije, ne ćemo za cielo u tome s Vami cincariti (upotrebio je rieč „mäkeln“). Upotrebit ćete od Vaših prihoda što i koliko Vam za Vašu autonomiju treba, a što preostane, dat ćete nam na pokriće naših zajedničkih troškova“.

Tu je otvoreno pristao na naš od česti samostalan financijalni položaj, u kom bi iz naših prihoda naše potrebe sami pokrivali, a samo preostatak Ugarskoj izručivali. Na tome sam ja u svoje vrieme i poznato mnenje „manjine“ kralj. odbora osnovao, kao što ćemo kasnije viditi.

„U pogledu Rieke — nastavi dalje Deak — ne možemo odstupiti od našega prava, ali i tu će se naći možda izlaz“. — A kakav „izlaz“, to onda nije kazao.

Još mi je pri kraju svoga razlaganja ovo rekao, — neka se i to zna:

„Ja znam, u Hrvatskoj se sniva o nekom „jugoslavenskom carstvu“, (vom südslavischen Reich). To je idea i b. Š . . . . . .“

„To je samo san, koji se ali u Zagrebu vrlo rado sniva, o kome ja držim, da se ne će ostvariti. No dodje li ikad do toga — pamtite — tada mu ne će biti Z . . . . . već B . . . . . . središtem.“

---

* U istinu zlatne rieči, samo da su se od strane Ugarske u dano vrieme, kada se je o ostvarenju našega državopravnoga položaja radilo, dostojno i uvažile! (Op. pisca.)

Ovo naravno nije spadalo u „okvir“ našega dogovora; ali kad mi je već i to rekao, nije mu mogla biti namjera, da to za sebe zadržim. S toga neka je i to ovdje navedeno.

Prie odlazka rekoh mu još, da u našoj hrvatskoj „unionističkoj“ stranki imade istina i takova struja, koju osobito podržavaju naši hrv.-slav. magnati, koja bi zadovoljna bila i sa „užim savezom“ sa Ugarskom, pak će se naći možda koji od ovih, da će Vam protivno današnjem našem dogovoru to i preporučivati, ali ja Vas, „uram bátyám“ — tako smo obično Deaka zvali — upozorujem, da takove savjete ne primite, jer poznavajući ja vrlo dobro javno mnenje kao i naše stranačke odnošaje u zemlji, mogu Vas tvrdo uvjeriti, jedva da će i ovo, kako smo se sada dogovorili, moći umiriti javno mnenje i predobiti nam u saboru većinu i za takav „pošteni savez“, kakovim ga je naša unionistička stranka bar do sada uviek naglašivala.

„Nemaj brige“, odgovori na to malo glasnije Deak, „ja kod toga ostajem što sam ti god sada kazao i neću odustati, makar mi koji od Vaših magnata došao i protivno tomu govorio. Od toga možeš gdje ti je god od potrebe po svojoj volji slobodnu porabu činiti; ali otidji svakako i ministru barunu Etvešu, koji zastupa odsutnoga za sada ministra-predsjednika grofa Andrašija, pak mu kaži sve kao i meni, kako smo se mi dvojica dogovorili, a ja ću to isto reći i barunu Rauchu, ako mi dodje“.

Tako se mi obojica oprostismo, a ja naravno sasvim zadovoljan, da je glasoviti muž i najuplivniji državnik Ugarske, Franjo Deak, otvoreno i dragovoljno pristao na takav po njegovu pojmu na najnuždniju mjeru svedeni državopravni savez ili odnošaj „združenih kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“ naprama

2

Ugarskoj, koji bi vjerno izveden i ostvaren, obzirom na tada već uzakonjeni čin austro-ugarskoga državnoga dualizma, naš sabor u svoje vrieme sa umirenjem prihvatiti i odobriti mogao.

Sutra dan, tek što sam ustao i obukao se, dodje mi barun Rauch i, kako u sobu udje, sasvim veseo zagrli me sa uzklikom: „Živili, Jovane, mi imamo program, imamo program, sad je sve dobro". — Pripovjedi mi, kako je poslie mene bio kod D., koji mu je u kratko kazao i uputio ga, da se samo onoga drži, kako smo se nas dvojica dogovorili.

Rauch je bio u istinu veoma veseo, i znajući on dobro, kakove sam ja misli u svoje vrieme u našem saboru u onom predlogu „manjine" pred krunisanjem zastupao, služilo mi je to njegovo iskreno veselo ponašanje dokazom, da je on, u protivnosti sa našom tadašnjom slavonskom aristokracijom, zaista iskreno želio, da se ta stvar našega sporazuma i saveza sa Ugarskom u interesu zemlje u što narodnijem pravcu udesi i izvede.

Ja sam mu morao sve tačno izpripoviedati, dodavši, da po Deakovoj uputi sada moram još i k ministru Etvešu, koji kao najstariji ministar zastupa odsutnoga ministra-predsjednika Andrašija, da i on to sve sazna i odobri.

Na to će mi barun Rauch: „Hodite slobodno Etvešu, ali kaj nas je više briga; starac je rekel, da se toga držimo, a što on kaže, to je sveto i za Etveša i za Andrašija i za vse".

Ministar Etveš primi i predusretne me vrlo laskavo; rekao bih da je znao da ću k njemu doći i zašto, pak me je uprav obasuo svojom udvornošću.

Kakva razlika izmedju ta dva muža i državnika Ugarske. Deak u svome razgovoru i razlaganju jezgrovit, kratak i gotovo suhoparan, što već njegov po-

četak i ulaz u naš dogovor, — da medju nama o kakovoj ljubavi i nagnuću ni govora biti nemože — jasno dokazuje; a u ponašanju svome istina uljudan, no bez ikakve parade i komplimenata. Etveš naprotiv čovjek moderne kulture i naobraženosti malo da me nije zastidio svojom prekomjernom ljubeznošću.

Videći ja njegovo takovo razpoloženje, da ga što lakše predobijem, počnem sasvim čedno razlagati, da će se njemu možda malo pretjeranim činiti naši zahtjevi u pogledu obsega naše samostalnosti i državopravne autonomije; no Ugarska, koja je sve postigla što je želila, treba sada da pokaže, da joj je zbilja stalo do pravoga izmirenja i do bratske sveze sa Hrvatskom, pak da joj sada u tom pogledu u pomoći bude, te mu razložim, što sam i kako sam sa Deakom govorio i dogovorio.

Na to će Etveš sasvim živahno: „Ta Vi ste kulturno vrlo razvijen narod. Hrvati su kao i Magjari politički i parlamentarno jednako naobraženi, pače Vi nas Vašim govorničkim darom u tome i nadkriljujete. Vi ste — reče — kulturan narod na jugu i mjesto nas pozvani, da ju tamo nosite; to je zadaća, koju bi Vi imali da vršite i t. d.“ Govorio je u tom duhu živo i brzo.

Ministar Etveš bio je — kako je poznato — vrlo slobodouman i prama narodnostima pravedan čovjek. S toga moglo bi se uzeti, da je i o „Hrvatskoj“, dižući onako njezinu važnost, iskreno osjećao i govorio; no ipak moram priznati, da je na mene ono „suhoparno“ i ozbiljno razlaganje i držanje Deakovo mnogo jači utisak učinilo, nego ona bujna predusretljivost, kojom me je E. izticanjem i živim opisivanjem naše važnosti za budućnost očarati htio, jer kad poslie onako zanosne introdukcije priedje na samu stvar, onda sasvim u kratko reče, da on sa svoje strane istina rado pristaje na sve, što sam ja sa „starim“ govorio i njemu sada raz-

*

ložio, a l i — sada će nadoći ono „ali“ — reče Etveš, „ministra-predsjednika grofa Andrašija nema sada u Pešti. Ja istina zastupam njega; no svakako će trebati, da i on kao chef vlade to sve sazna i odobri. Onda tek može to zadobiti svoj „oficiozan karakter“.

Mene je to malo poremetilo, te ću mu ja na to:

„Ali mi, Excellentissime, t. j. barun Rauch i ja, moramo sutra na put u Sriem, pak je sada glavno pitanje: možemo li se mi time, što sam ja ovdje Vami razložio i na što je i sam Deak pristao, u formi našega p r o g r a m a poslužiti, kad o tome do kakovoga razgovora dodje, jer inače cielo to putovanje g. banske časti namjestnika neće imati nikakvoga smisla ni uspjeha?“

„Možete slobodno — odgovori Etveš — od toga Vašega dogovora sa D. porabu činiti na Vašem putu, samo ću Vas moliti, da se na povratku iz Sriema i Slavonije opet svratite u Peštu. Tu će onda biti i grof Andraši, pak će se onda to sve s njime dogovoriti i ugovoriti kako treba.“

Kad sam se vratio k Rauchu, koji je čekao na resultat moga razgovora sa ministrom E. i taj od mene saznao, odgovori on opet sasvim odrješito: „E, kaj nas briga, mi se bumo držali staroga Deaka, a šta je on rekel, to neće i nemre ni sam Andraši porušiti“.

Drugi dan odputovasmo upravo u V u k o v a r.

* * *

Barun R. se nastani u vlastelinskom dvoru kod grofa Eltza, a ja u gostioni. Naš dolazak bio je već poznat, jer se je o tome i po novinama pisalo i to putovanje ovako i onako komentiralo.

Srbi — prvaci — „narodne stranke“ bili su tada u Vukovaru, advokati Pavle Grčić i Sima Filipović. Ovi su me — premda moji dobri znanci — sa rezervom predusreli, jer im se nije nikako svidjelo, kako da

ja uz baruna R. putujem, od koga je tada — da istinu kažem — u Sriemu sve zaziralo.

Odmah drugi dan posjetiše me više njih, a na čelu gornja dvojica, te im ja iskreno i otvoreno razložim cielo stanje stvari i o čem se sada radi, pak da je banske časti namjestnik zato i došao, da im sam to sve kaže i da umiri narodnjake i opoziciju, koja je u Sriemu tako žestoko protiv njega ustala, sa tvrdim obećanjem, da će on tu stvar našega sporazuma sa Ugarskom na predstojećem saboru onako patriotički udesiti i izvesti, kako je to sa Deakom dogovoreno.

„E, gospodine moj — odgovoriše mi moji zemljaci — ako je to sve istina, što Vi nama ovdje kazaste, onda je to druga stvar; onda se dade s Vami ozbiljno i razgovarati“.

„Stvar tako stoji — nastavim ja — nebojte se ništa. Ako meni ne vjerujete, izvolite se uputiti k barunu R., i to molim ne svi na jedanput, nego idite mu pojedince, da se bolje i duže možete s njime razgovoriti. Pitajte ga o svemu, što želite saznati, pak ćete čuti, šta će Vam on na to odgovoriti.“

Oni me poslušaju i odu k Rauchu, koji je tamo zato i došao, da s njima u dodir dodje, i to: prvo Grčić pa onda Filipović, a tako i Miša Rogulić i drugi.

Sa posjetom kod Raucha, koji im je sve kazao i tomu odgovarajući „program“ izdati obećao, bili su vrlo zadovoljni; a Sima Filipović, najžešći opozicionalac — što je i Rauchu poznato bilo — bijaše od toga posjeta sasvim očaran. „Ta, gospodine — reče mi Sima — to Vam je izvanredan čovjek, kako me je samo dočekao i kako se predusretljivo sa mnom razgovarao.“

„Ta to je još najmanje, Simo, brate, da se je on kao uljudan i naobražen čovjek s Vami tako „liepo“ raz-

govarao, no šta Vam je rekao, da li ste Vi i time bili zadovoljni?"

„Mogao bih reći da jesam. On je kazao i potvrdio sve ono i onako, kako ste nam jučer i Vi kazali i obećao u tome pravcu izdati i program, kad se iz Pešte kući vrati".

Mirni Paja Grčić bio je u tome razgovoru malo predostorožniji od Sime, te mi u povratku od Raucha reče: „Sve je to liepo i krasno, moj gospodine, ali da li će to biti i istina; ta već smo više puta bili oželeni?"

„Pajo, brate, to Vam i ja velim. Samo pod tim uslovom da to sve tako i bude, da se to u našem povratku u Pešti i odobri, samo pod tim uvjetom želim ja da Vi podupirete intencije baruna R. kao banske časti namjestnika. A ne bude li tako, onda evo i mene s Vami zajedno u opoziciju, na to Vam zadajem moju poštenu rieč."

To ih je u Vukovaru ako i ne sasvim predobilo, ali ipak umirilo, i mi se sredinom Sriema uputismo u Karlovce, da banske časti namjestnik — po svojoj izraženoj želji — posjeti i pozdravi našega tada patrijarka Maširevića.

Patrijark dade u čast barunu svečani objed. Kod toga u svoje vrieme digne se iznenada prvi barun Rauch i u podužem govoru, njemu svojstvenim, liepim, čisto kajkavskim nariećjem razloži, zašto je u Sriem došao; kako on zemlju — svoju domovinu — u istinu usrećiti kani; kako će on to do skora i javno u svom programu obielodaniti i t. d., te nazdravljajući „Njegovoj Svetosti srbskom patrijarki' zamoli i njegovu rukopomoć.

Mene je tada u istinu iznenadio taj dugi u vidu zdravice krasno izrečeni govor baruna R., jer ga još nigdar do onda nisam čuo tako dugo, tako skladno i

upravo oduševljeno govoriti, kako mu je to kod te zdravice patrijarku pošlo za rukom.

No i svi ostali pri stolu bili su tim govorom vrlo ugodno iznenadjeni, te je iza toga za stolom bivši — današnji arhimandrit — Ruvarac u ime Nj. Svetosti banske časti namjestniku pozivom na njegov govor i njegove izražene plemenite namjere zanosno se zahvalio i isto tako liepo njemu odzdravio, želeći mu u tome patriotičkom nastojanju njegovom najbolji uspjeh.

Poslie objeda povede se opet pri kavi rieč o našem boravku u Pešti, te barun R. pred patrijarkom i nekolicini gostiju ponovno izpripovjedi sve, što je o tome znao; na što ću mu ja upasti u rieč sa primjetbom: „Ta to će sve dobro biti, samo ako i Andraši na to pristane, a to je još u pitanju“, a barun R. ponosno: „To je već gotovo, Gyula ne će ići kvariti ono, što je „stari“ već odobrio, kako je on to sam meni kazao“.

Pošto je banske časti namjestnik još našu divnu sabornu crkvu, i što je u njoj znatnijega bilo, sa velikim interesom razgledao, uputismo se i u nekoje naše fruškogorske manastire, gdje je barun R. naša dobra sriemska vina i našu šljivovicu kušao, pak jedno i drugo naravno sasvim izvrstnim pronašao i o svemu se, što na gospodarstvo i vinogradarstvo spada, vrlo rado ubaviestiti i uputiti dao.

Proputujući tako Sriem, u komu boravak R. nije ostao bez dobroga utiska, dodjemo i u Osiek. Tu nas već dočekaju sve sami naši „jednomišljenici“, jer je naša „unionistička stranka“ bila u Osieku od uviek najjače zastupana.

Odsjedosmo u gornjogradskoj kasini, gdje banske časti namjestnika dočekaše grof L. P. i drugi slavonski magnati i odličnjaci osječki.

U večer mu bijaše priredjena sjajna bakljada, predvodjena po odvjetniku Hugi Marinoviću, koji je kod

prozora stojećega banske časti namjestnika kao iskrena prijatelja saveza sa Ugarskom pozdravio podužim govorom, naglasiv u svome govoru — koliko se još sjećam — jedinstvo zemalja ug. krune, našu pripadnost k istoj i obnovu saveza za uzdržanje zajedničkoga nam ustava i slobode i t. d., na što je barun R. sa prozora u kratko i rezervirano odgovorio, t. j. nije od svega onoga ništa kazao, što smo u Pešti radili i uradili.

Kako smo u Osiek došli i barun R. vidi koga tu sve imade, reče mi na samu: „Ovdje, Jovane, ne bumo ništa govorili, što smo gore i u Sriemu delali, a osobito ne pred L . . . . om, nemojte dakle ništa govoriti“.

„O, ja se ne ću odati, samo ne mojte Vi to učiniti“, odgovorim ja.

Meni se je ova opazka i predostorožnost barunova vrlo dopala, jer pokazuje, da je on imao poštenu namjeru, da se ono i izvede, na što je D. u Pešti pristao, pak da mu to njegovi kolege u Slavoniji, o kojima je i on sam držao, da su malo „zeleniji“, nego što bi trebalo, kako god ne osujete.

U tome kao da je i pravo imao, jer nekima, kako pri našem dolazku i mene ugledaše, — učinilo mi se — ne bijaše pravo vidjeti mene kao „pratioca“ gosp. banske časti namjestnika. „A šta Vi tu radite, gdje ste bili, što ste radili, kuda sad namjeravate?“ i t. d. upraviše pitanja na me, a to naravno iz podozrievanja, što su znali, kakvu sam ja boju i načela u našoj unionističkoj stranki zastupao, koja su se našoj „desnici“ malo pretjerana činila. Odtuda i ono malo ali vidljivo začudjenje u Osieku, da je barun R. na svome putovanju baš mene sobom uzeo.

Nu pored svega „rezerviranoga“ držanja i moga i baruna R. ipak moradosmo reći, kuda namjeravamo ići iz Osieka? „Kući preko Pešte“, bijaše naš odgovor.

„A što ćete u Pešti, hoćete li se tamo duže zadržavati?“ „Možebiti dan dva“. „A kada polazite odavde?“ „Sutra ladjom“.

Na kratka pitanja još kraći odgovor.

Razumije se po sebi, ta ne kazujući u Osieku u bitnosti nikomu ništa, nismo ni o namjeri izdanja onoga programa govorili, kako je to u Vukovaru, Karlovcima i Sriemu bilo govoreno.

Namjera ili možda baš slučaj je htio, da nam se je na našem putu u Peštu još netko od osječke gospode pridružio, što barunu R. — kako sam vidio — nije baš sasvim pravo bilo, jer me je opetovano pozornim učinio, da se sa tim našim g. suputnikom N. N., koji je — kako mi reče barun — malo „lukav“, ne upuštam o cieli našega predstojećega bavljenja u Pešti ni u kakav razgovor.

Pored sve moje predostorožnosti i rezerviranoga držanja ipak nisam mogao izbjeći razgovoru sa pomenutim našim g. saputnikom, koji je od mene u glavnom samo toliko doznao, da ćemo se ipak u nekom poslu i za neko kratko vrieme u Pešti baviti; a i to malo, što je od mene saznao, kao da je za toga gospodina bilo dosta. — —

Opet je čudan slučaj htio, da je taj naš gospodin saputnik, putujući od Osieka do Mohača s nami zajedno, ipak za nekoliko sati prije nas u Peštu stigao, a to, jer je u Mohaču u drugu — magjarskoga društva — ladju prešao, koja nije — kao naša — u Mohaču noćila.

Došavši mi našom — dunavskoga parobrodarskog društva — ladjom u Peštu, odsjedosmo i opet kod „Englezke kraljice“, i ja se opravih odmah, te po izričnoj želji baruna R., još isti dan okolo podne uputim se gosp. grofu Andrašiju.

Grof me odmah primi vrlo predusretljivo i tek što sam mu mogao u kratko razložiti našu stvar, upade mi u rieč: „Ja znam sve i o svemu sam obaviešten. Ja

proti vašemu „programu“ nemam ništa, ali — sada dodje ono kobno „ali“, — „vidite, ja bi mogao taj Vaš program sa gledišta hrvatske narodne opozicije, koja — kako je meni poznato — mnogo dalje ide, kao protunarodan, tako depopularizirati, upravo izdajničkim žigosati i razderati („zerfetzen“), da od njega ništa dobra ne ostane.* S toga držim taj Vaš naumljeni korak vrlo opasnim, zato Vam ja ovo savjetujem: Ne izlazite Vi i barun R. sada u oči predstojećih izbora sa takovim programom na sriedu, nego kada se sastane budući Vaš sabor, onda možete to u saboru propugnirati, pa ako i Vaš sabor uz Vas pristane i bude toga mnienja, onda ni ja ne ću biti protivan a ni moja vlada, i naš „sporazum“ je tako reći gotov; ali ovako, kako Vi to već sada unapried činiti namjeravate, nipošto!“

U toku našega daljega razgovora mogao sam opaziti, da je grof A. istina već prije moga došašća bio upućen — kako mi reče: da već sve zna — ali ne toliko o samoj stvari, koliko samo da ne pristane odmah na moje predloge, i da se u tome sa svoje strane ne obveže.

Ja sam odmah uvidio, kuda cilja odgovor grofa A. To je bio oštar mač sa dvie strane. Činilo se, da je on tim načinom tobož htio mudro obraniti kritični položaj baruna R. naproti navali „narodne opozicije“, da ga ova, saznavši iz programa još prije sabora njegove namjere, ne napadne i ne desavuiše; ali u tome postupku g. grofa ležalo je još i nešto drugoga, naime, da se ugar. vlada unapried ni na što ne veže; podje li za rukom stvoriti „povoljan“ sabor, onda ćemo već viditi, kako se dade s njime pogoditi.

Grof A. znao je već onda, da ni on ni ugarski sabor u popuštanju naprama Hrvatskoj ne će dalje ići,

* U tome je doduše grof A. mogao imati pravo.

ne će više ponuditi, nego je to Deak u svom dogovoru učinio, ali može izaći i na manje, pak zašto onda sebe i vladu već unapried angažovati za ono „više“, na što je D. već sada pristao bio?

Tako sigurno je mislio grof A., kad se ne htjede upustiti u predhodno uglavljenje i obielodanjenje našega sporazuma u vidu „oficioznoga programa“, kako je to i barun Etveš mislio.

Badava sam mu ja govorio, kako se je barun R. u Sriemu — tako reći — javno već obvezao, da će do skora sa svojim programom na sriedu izaći, koji da će sve iznenaditi; a na što smo i on i ja od strane samoga Deaka takodjer i ovlašteni bili; grof A. ostade kod svoga, da se to sada i prije sabora nipošto ne učini.

Da li je u tome rezultatu moga razgovora sa g. grofom A. i naš bivši g. suputnik, — poznati inače prijatelj gospodina grofa A., — imao kakvoga udjela ili ne, to ne znam, jer se s njime u Pešti više ne sastadoh.

Po povratku od grofa A. otidjem barunu R., koji me je kod „Kraljice“ čekao, da sazna rezultat.

Kad sam mu priobćio sve, što se je i kako se je zbilo, moram priznati, da ga je to iznenadilo i neugodno dirnulo, jer poslie nekog ćutanja reče mi zabrinuto i tiho: „Pa kaj ćemo sad, moj Jovo?“

„Nu počekajte malo; morat ću još i ja sa „Gyulom“ (mislio je grofa Gyulu A.) govoriti; da vidim da li to baš tako mora da bude?“

Kad se poslie njegovoga sastanka sa grofom A. opet sastadosmo, reče mi barun R.: „Ja moram na kratko vrieme u Beč, a Vi možete iti doma. Od toga, da bi se sada kakovi „program“ izdal, nema ništa, dok ja kući ne dojdem, jer to grof A. bar za sada još nikako nije htel.“

„Dakle ni od onoga ugovaranja, kako mi je i sam barun Etveš obećao da će biti, kako se Andraši vrati, nema više ništa?"

„Za sada ne", odgovori R.

„E, pa dobro; kad je tako, ja znam šta ću činiti".

Barun R. ode u Beč, a ja natrag u Zagreb.

O našem boravljenju u Pešti, o dogovoru sa Deakom i Etvešom, o putovanju u Sriem i Slavoniju, o obećavanom po g. barunu Rauchu „programu" i kasnijem sastanku i dogovoru sa ministrom predsjednikom A., znali i pisali su tada i svi naši a i gdjekoji strani listovi, samo što nisu znali, što je u stvari. To se dakle nije više ni moglo a niti dalo ušutkati.

Na povratku zatečem pisma iz Vukovara, gdje me pitaju: „Šta je sa obećanim programom?"

Jedva dočekah povratak odsutna bivšeg banske časti namjestnika, da se o toj stvari odluči.

„Šta ćemo, Excellentissime, krajnje je već vrieme; iz Vukovara pitaju, šta je od obećanog programa? Zadali ste rieč kao i ja, tu se već više ne da čekati?"

„Ja nemrem — reče barun — kad Andraši neće. — E pa bumo videli, kak to bude na saboru išlo, tad se more to dugovanje isto tako urediti".

„E, kad je tako, Excellentissime, ja napokon shvaćam Njihov težak položaj; Oni mogu od toga svoga „obećanja" baš i odustati ili ga do sabora odgoditi, kad im se to sada izpuniti ne može ili ne će; ali moja malenkost nije u takovom položaju, niti ja stojim u kakovoj obvezi prama grofu A., zato ću ja sada zadanu u Sriemu rieč izpuniti i program od moje strane izdati — a Vi kako znate".

Barun R. je na to ućutao, a ja se udaljim i dadoh se odmah na posao.

* * *

Državni dualizam i ustavno preustrojstvo monarkije u tome smislu i pravcu bijaše tada već gotova stvar.

Previšnjim kralj. odpisom od 20. listopada 1867., upravljenim na banske časti namjestnika, javlja nam svietla kruna, da je to „prema mnogostoljetnim historičkim posljedkom izvedeno načelno preustrojstvo utvrdjeno 8. lipnja t. g. sretno obavljenom krunitbom i Našom kraljevskom potvrdom, koju smo pronašli podieliti zakonu o delegacijah“ i t. d., pozivajući naš sabor, kako da uz uvaženje priobćenoga mu „zaključka“ ugarskoga sabora želi biti naša kraljevina zastupana s jedne strane „na obćenitom, sveukupnim kraljevinama i zemljama krune sv. Stjepana zajedničke poslove, jedinstveno razpravljati imajućem saboru, a kako s druge strane u delegaciji od krune ugarske odaslat se imajućoj“, ter napokon, kako da namjeravamo „uspješno konačno i pravovaljano završiti viseće još nagodbene razprave izmedju kraljevine Ugarske i kraljevinah Hrvatske i Slavonije?“ i t. d.

Napokon javlja nam se u istom kr. odpisu u pogledu izbornoga reda i ustrojstva sabora, da je kruna pronašla „dotične po saborskom zastupstvu od godine 1866—7. izradjene i na previšnju potvrdu podnešene „predloge“ — izuzam onih nekoliko ustanova, koje se očito protive valjano stečenim historičkim i ustavnim pravima i povlastima, — primiti i kano temelj za predstojeći sabor providiti privremenom kriepošću zakonskom“.

Iz pomenutoga kraljevskoga odpisa navodim ovdje, što je najglavnije i uprav jezgra njegove sadržine, jer će imati donekle da razjasni ono, što će sada sliediti.

Izborni red bio je po kruni — kako se vidi — od česti oktroisan, a zašto? to je u istom odpisu jasno i dosta obširno obrazloženo.

Pod naslovom: „Narodna stranka županije sriemske" izdala je ta stranka po obdržavanoj u Erdeviku mnogobrojnoj konferenciji svoj „politički program", proglašen u tadanjem „Pozoru" od 11. listopada 1867.

U tom programu pod tačkom 4. stoji ovo:

„4. Samo onaj sabor naš bit će kompetentan, koji bude sazvan po dosad rabljenom ili po našem posljednjem saboru stvorenom i potvrdu krune očekivajućem izbornom redu".

Usljed toga, pošto je prenavedeni kralj. odpis u „N. N." već proglašen bio, napiše g. dr. J. S. „Njekoliko riečih o oktroiranom izbornom redu i ustrojenju sabora za trojednu kraljevinu" (Vidi „Novi Pozor" u Beču od 20. studenoga 1867.), u kom članku na stavljena si pitanja: „Možemo li ga primiti ili ne možemo; moramo li ga primiti ili ne moramo, i smijemo li ga primiti ili ne smijemo?" razlaže i odgovara sa „ne možemo, ne moramo i ne smijemo ga primiti".

Za razjasniti situaciju u ono doba — kako se je to po povratku mome iz Sriema od mene i očekivalo — napisao sam ja četiri poduža članka u „N. N." od 6., 7., 9. i 10. prosinca 1867. pod naslovom: „Nekoliko rieči u oči sabora", gdje sam — pobijajući mnienje g. dr. J. S. ob izbornom redu — proglasio i obrazložio svoj očekivani program.

U tom programu imao sam kod njegova sastavljanja pred očima sve prenavedene okolnosti iz tadanje dobe, a naročito onaj poznati našemu saboru u svoje vrieme na „dostojno razsudjenje" priobćeni „zaključak" ugarskoga sabora „o hrvatskom pitanju", onda time u savezu stojeći zadnji kralj. odpis, kojim se naš nagodbeni sabor sazvati odredjuje, i napokon jezgru moga u Pešti netom obavljenoga dogovora sa Franjom Deakom. Nu od ovoga potonjega nisam mogao niti htio sve potanko

navesti, kako bi naime cieli naš državopravni odnošaj naprama Ugarskoj izgledati imao, o čem će ovdje baš u smislu toga našega medjusobnoga dogovora biti kasnije govora; nu načelno bilo je već i u mom programu o svim glavnim pitanjima dosta rečeno.

To dokazuje i program ili proglas „liberalno-narodne stranke", koji je slučajno u isto vrieme izišao u „N. N." od 6. prosinca 1867.

Ja sam taj „proglas" u mom IV. članku sa „dobrodošlicom" pozdravio u toliko, da se je u njem načelno bar vidio izvjestan pravac, kojim narodna stranka za riešenje visećih pitanja poći namjerava. U pogledu autonomije, cjelokupnosti i delegacija za rješavanje svim zemljama krune i Austrije skupnih posala, oba su se programa slagala; no što se nam i Ugarskoj zajedničkih posala tiče, tu je nastala izmedju nas načelna razlika; jer dok sam ja u mom programu smatrao za razpravljanje i rješavanje tih posala pozvanim naš zajednički „hrvatsko-ugarski" sabor, tražila je za te poslove liberalno-narodna stranka u svomu programu paritetno sa Ugarskom razpravljanje putem „hrvatsko-ugarskih" delegacija isto onako, kako su te za austro-ugarske zajedničke poslove ustrojene.

Ovo je naravno već i po onom, dokle je i sam Deak u svome popuštanju napram Hrvatskoj najdalje ići mislio, a priori nemoguće bilo; a da li se je takav zahtjev u ono doba, kada su već po usvojenom i sankcioniranom „državnom dualizmu" i odnosni državni temeljni zakoni u Austriji kano i u Ugarskoj već stvoreni bili, koji su ustavno razpravljanje onih posala, glede kojih je „liberalno-narodna" stranka u svome proglasu „parïtetno" sa Ugarskom razpravljanje po „delegacijama" tražila, carevinskomu vieću s jedne i ugarskomu, kao „saboru zemaljah krune ugarske", s druge strane

namienili i ustanovili; dakle sada nakon svega toga onakav aprioristično neizvedivi zahtjev opravdanim i cielishodnim smatrati mogao, u to se ovdje ne upuštam. (Na to je već u mome prije navedenom IV. članku odgovoreno.)

Glede dielomičnoga oktroiranja izbornoga reda nije se program „liberalno-narodne" stranke nikako izrazio, dok sam ja u mom programu radi toga „ogradu" predložio, da se bar ustavno pravo sabora za buduće očuva, jer drugoga lieka ne bijaše, ako se ne bi želio i cieli prevažan zadatak sabora na kocku staviti.

Taj moj program završio sam ovim riečima:

„To su u kratko moja načela o našem savezu sa Ugarskom i o unutarnjem obrazovanju naše domovine. To je onaj „srednji put", kojim bi se izmedju poznata dva ekstrema naših dosadašnjih političkih stranaka, po mome mnienju, i to složnim ujedinjenjem svih umnih sila naše domovine poći i raditi imalo, za da našu domovinu iz ove neizvjestnosti do sigurnijega za njezin obstanak i razvitak neobhodno potrebnoga položaja jednom već dovedemo, a time joj put k boljoj budućnosti prokrčimo."

Kako se je i predvidjeti moglo, taj po meni izdan i podpisan program uzeše i popratiše naši pak i strani listovi kao program „unionističke stranke" i samoga baruna R., jer dementi ne dodje ni sa koje strane. Šta više, i mnogi unioniste označiše taj program kod samoga izbora svojim i kao program stranke.

Nu moram priznati, da je organ „liberalno-narodne" stranke „Novi Pozor" dvojio o tom, da bi taj — kako reče — njegovoj stranki najbliži program bio pravi izraz „unionističke" — po njegovu — „magjaronske" stranke ili baruna R. i grofa L. P., pak da bi ta stranka još i onu „ogradu" o oktroiranju izbornoga reda usvojila. Time

je bar dao razumjeti, da mu se je taj program ipak dosta patriotičnim svidjao.

Tako — dvojeći — sudio je tada o mome programu i M. Hrvat u jednom članku „N. P.“ od 20. prosinca 1867., udarajući na „oktroisani“ izborni red, te preporučujući svojoj „narodno-liberalnoj“ stranci, neka bi ona, ako se sabor na tom temelju u dalji rad upusti, svojim izstupom iz sabora ostavila „unionističkoj stranki“, da ova pokaže svoju praktičnu vještinu u rješavanju državopravnoga pitanja na korist i budućnost „srpsko-hrvatskog naroda“, jer — po njemu — trebalo bi se više brinuti za jednu uzvišeniju svrhu, nego što je puka unija sa Ugarskom, a ta je: „občuvati za buduća vremena državnu osebinu trojedne kraljevine“.

U takovom — pro et contra — razpoloženju duhova i stranaka, dočekao je narod saborske izbore. Izborna borba započne živo na sve strane; življe nego ikada do onda, u kojoj borbi „liberalno-narodna stranka“, jedno što njezin akcioni program i opet nije u izgled stavljao praktičnu mogućnost za riešenje te konačno uredjenje našega državopravnoga odnošaja naprama Ugarskoj, a s druge strane, što je već i sam narod uvidio nuždu i potrebu, da zemlja iz neizvjestnoga položaja svoga izadje jednom već na čisto, te da se ta naša hrvatsko-ugarska razmirica uspješno kraju privede, a nakon toga redoviti odnošaji u zemlji nastupe, — naprama „unionističkoj“ jako podlegne, tako, da je ona sa svojim kandidatima samo u 15 izbornih kotara prodrla, a u svim ostalima „ustavno-narodna“ ili „unionistička“ pobjedu održala.

Koliko se je tada želiti moglo, da se državopravni odnošaji zemlje naprama Ugarskoj već jednom zakonito urede i u tu svrhu „unionistička stranka“ kao većina u tada sazvani sabor dodje, ipak moram priznati,

da bi za dobar uspjeh u toj po zemlju i narod toli važnoj stvari možda bolje bilo, da je tadanja „liberalno-narodna“ stranka istina kao manjina i kao opozicija, ali sa jačim — većim — brojem u sabor došla, te se možda ne bi dogodilo ono, što se je, i to odmah u početku, prije konstituiranja sabora dogodilo, a što je samo na štetu, nikako na korist, dobre stvari služilo, naime, da je narodno-liberalna opozicija, i to: dr. Subbotić, dr. Polit, dr. Rački, dr. Derenčin, M. Hrvat, Brooz, Torbar, V. Turković, J. Bubanović, V. Spišić, I. Tombor, Tomac i Plavšić svojim izstupom sabor ostavila, dok njezina još dva člana: Sima Filipović i Lj. Vukotinović i nadalje u saboru ostadoše.

Kako se je poslie doznalo, taj izstup „liberalno-narodne“ opozicije iz sabora sliedio je nakon medjusobnoga o tome prepiranja, na zahtjev Srba-zastupnika iz Sriema, kojih je poveći broj u opoziciji bio, a koji su već na svojoj konferenciji u Sriemu zadali si rieč, da će to učiniti, te njim za volju i ostali popustiše. Sada je pak prekasno htjeti suditi o tom, da li je bilo opravdano i probitačno sebi unapried vezati ruke i dati se sa takovom namjerom u sabor birati, za koji se je već unapried znalo, kakav zadatak ga čeka?

Ja sam taj korak opozicije još onda vrlo požalio, čemu sam i kod razprave „adrese“ javno izraza dao, jer je to samo obodrilo i unapriedilo onu struju u našoj „unionističkoj“ saborskoj većini, koja je što užoj i tjesnijoj svezi sa Ugarskom nagibala.

Usljed toga zadobila je pomenuta struja odmah u početku kod razprave o „adresi“ prevagu u saboru tako, da je njezinom većinom zadržan bio u adresi izraz „državno jedinstvo“ kraljevina i zemalja krune sv. Stjepana, mjesto po manjini — koju sam i ja kao „izvje-

stitelj“ odlučno branio — predlaganoga državnoga „zajedinstva“ i t. d.

Tu se je već pokazalo, da se većina unionističke stranke u saboru nije mislila baš tako strogo držati onoga kao unionističke stranke i vlade usvojenoga programa, koji je i njezinoj pobjedi kod saborskih izbora najviše doprineo.

Uz mene stajao je kod razprave o državnom „jedinstvu“ ili „zajedinstvu“ i grof Jankovich, koji je potonji izraz takodjer živo zastupao, te pošto smo podlegli, zaključisno kod „trećega čitanja“ za adresu ne glasovati, pošto načela adrese imadu služiti ravnilom kraljevinskomu odboru, koji se ima birati u Peštu radi nagode sa Ugarskom.

Tako kod glasovanja o istoj adresi u trećem čitanju — u sjednici od 29. siečnja 1868. — ostadosmo sjedeći: grof J. Jankovich, barun L. Hellenbach, vladike N. Gruić i Smičiklas, Lj. Vukotinović, od koga je i odnosni „izpravak“ potekao, Sima Filipović, ja kao izvjestitelj i turopoljski comes Josipovich, potonji naravno iz sasvim protivnoga razloga, jer se je njemu sasvim drugi oblik našega državopravnoga odnošaja naprama Ugarskoj svidjao, nego je to votirana adresa inače u izgled stavljala.

Poslie toga bude zaključeno ovu adresu podastrieti svietloj kruni ne po „saborskom predsjedničtvu“ (ovdje po Vakanoviću i Živkoviću), kako je to i običaj bivao, već po deputaciji „ad hoc“, u koju bijahu izabrani: grof L. Pejacsevich, K. Bedekovich i tit. biskup Soić.

I to nam je bio mali znak u saboru prevladale struje, koju su baš prva dvojica u klubu stranke rukovodila.

Za cielo to vrieme razprave o adresi držale su se mimo saborskoga kluba povjerljive „konferencije“ kod

baruna R., kod kojih ja nisam prisustvovao, a niti grof J., koji se već onda prama kolovodjama stranke u dosta „napetom“ položaju nalazio.

Cieli taj postupak naše većine u saboru kao i onih „mjerodavnih faktora“ izvan sabora dadoše mi povoda razmišljanju, da li je vriedno u takovim okolnostima dati se birati u kraljevinski odbor? te se sa grofom J. dogovorim, da se mi dva kod zavladale nami protivne struje ne damo birati u pomenuti odbor, čemu smo naravno i u klubu, kad se je počelo dogovarati, tko da se sutra dan t. j. 30. siečnja 1868., u taj odbor kandidira, irraza dali.

To je odmah u klubu na mnoge vrlo nepovoljno djelovalo, te dr. Naca Brlić, pripadajući sa mnom zajedno „umjerenoj frakciji“ unionista, reče mi na moje umirenje, da mu je barun R. kazao, da neka se on slobodno drži našega „programa“, na kojem da i on (R.) stoji, i da za nj vojuje; uvjeravajući me, da će se — bude li u odbor izabran — i on (Naca Br.) mene i grofa Jankovića držati.

Kad je saznao barun R., što se je u klubu desilo, dade me odmah k sebi zvati, i pošto mu ja moju namjeru potvrdim i obrazložim, zašto to činim, odvratit će mi barun R.: „Oni se moraju dati birati, Oni moraju iti u Peštu, naj se ne bojiju ničega; em ja i danas stojim na našem programu, ja nisam „L . . . . a“. Bumo vre u Pešti videli, kak će to iti; meni nije stalo do našega Gyule (Jankovicha), ako već on ne će, naj doma ostane, ali oni, Jovane, moraju iti i treba da idu, kaj bi to inače u Pešti zlo delovalo“.

„E, excellentissime“ — odgovorim ja — „ako je tako, da Vi zbilja još stojite na našem programu i da u tom smislu u Pešti raditi i mene, koji od toga nikako neodustajem, podupirati namjeravate, onda ću se ja još

i sa grofom J. porazgovoriti, jer u tom slučaju morat će i on ići, jer ja bez njega ne idem.“

Što rekoh, to i učinih. Grof J., koga sam odmah potražio, s početka se je uztezao, i to najviše radi onoga izraza u adresi o državnom „jedinstvu“, za koje on nikako vojevati „ne može i ne će“; nu in fine finali videći on, da ja sam — bez njega — nikako ne idem, i da ćemo se mi svakako onoga držati, na što je i sam Deak u svoje vrieme pristao bio, složismo se u tome, da ćemo se kod izbora kraljevinskoga odbora pasivno držati, pak budemo li obojica izabrani, onda da se on (grof J.) u saboru izjavi, da će kod naših dogovora u Pešti u zaštitu uzeti državno zajedinstvo ne pako „jedinstvo“ zemalja krune ugarske i t. d.

Tako se je i dogodilo. Kod sutradan u saborskoj sjednici od 30. siečnja 1868. obavljenoga izbora našega kraljevinskog odbora budu za članove izabrani većinom glasova ovim redom: K. Bedekovich, A. Vakanović, dr. Ig. Brlić, grof J. Jankovich, dr. Ante Stojanović, dr. M. Šuhaj, grof L. Pejacsevich, Janko Car, J. Živković, Josip Žuvić, St. Vuković i dr. Bataljarini; a za zamjenike Frico Kraljević i barun Hellenbach.

Frico K. htjede odbiti to zamjeničtvo, ali mu ne primiše.

Po tako obavljenom izboru digne se grof Jankovich i reče ovo:

„Visoka kućo! Ja sam povjerenjem ove vis. kuće izabran za poslanika u deputaciji, koja je odredjena za dogovor sa Ugarskom. Ja ovo povjerenje primam na svoj odgovor i ja ću ići; ali ujedno dopustite mi samo njekoliko riečih reći, budući sam jučer proti adresi glasovao, i to iz toga razloga, jer je u njoj jedan izraz, koji je takodjer bio predmetom razprave u ovoj vis. kući, i koji izraz mene umirio nije.

„Ja dakle ovdje javno i svečano izjavljujem, da ja ovaj izraz u adresi, u alineji 6., gdje stoji naglašeno „jedinstvo“, ne shvaćam niti primam. Gledom na ovo jedinstvo naše s Magjari do sada u starih zakonih, u pragmatičkoj sankciji i u stožernih zakonih od godine 1790/1. tako i u diplomatičkih spisih, naime u najnovijem kralj. reskriptu, pa ni u samom zaključku sabora ugarskoga, nema govora; samo se „zajedinstvo“ spominje. Tako isto i u inauguralnoj diplomi, koju je kralj izdao prilikom svoga krunisanja, spominju se takodjer samo „regna socia“.

„To je dakle, gospodo, svečani izraz, da ću ja na temelju onom, na kojem stojim, ovo tumačenje braniti u odboru i braniti sebe proti svemu onomu, što bi po 10. alineji adrese, gdje mi podpunu autonomiju tražimo, toj našoj izreci protivit se moglo.“ — (Ovo bi primljeno sa „živio“.)

Ovim je bio predhodni posao sabora u glavnom obavljen i sada se je još izčekivao „odgovor“ krune na našu saborsku adresu.

U saborskoj sjednici od 5. veljače 1868. pročitani odgovor Nj. Veličanstva na našu adresu sadržavao je u sebi medju pročem i ovaj stavak:

„Budući da pragmatička sankcija i krunitbom opet uzpostavljeno „državno jedinstvo“ zemalja krune sv. Stjepana svestrano priznani temelj javnoga prava sačinjava, to će Vaši „historički zahtjevi“ i Vaše na pravu osnovane želje unutar toga okvira zadobiti dostojnu valjanost.“

Nema sumnje, da je grof Andraši u tom kratkom ali značajnom odgovoru Nj. V. ujedno obilježiti htio i onaj pravac, kog se je u stvari našega medjusobnoga dogovaranja držati namjeravao.

*
* *

U to vrieme izlazio je u Zagrebu u pretjerano unionističkom (vulgo magjaronskom) duhu redigovani — kako se je držalo — oficiozni list „Hervatske Novine“, koji list u 44. broju god. 1868. pod znakom — o — donese poduži uvodni članak, u kojem udarajući na „historičko-politički individualitet“ naše kraljevine, na autonomiju u smislu čl. 42. : 1861., onda nad tim člankom uvjetovani samostalan budget za istu autonomiju i na samu cjelokupnost, ujedno izreče, da su ta naša potraživanja samo za vrieme i radi „veljačkoga patenta“, kao „neizpunjiva“, naproti Beču naperena bila, ali sada naprama Ugarskoj da se to sve „drugčije“ shvatiti i udesiti ima t. j. u smislu jedinstva ugarske države i t. d.

Ovaj članak pomenutoga oficioznoga glasila bio je sasvim u očitoj opreci sa poznatim „memorandumom“ unionističke stranke, koji je ona, za opravdati svoje držanje u saboru, u prosincu g. 1866. izdala, a tako i sa mojim programom, koji je unionistička stranka kod saborskih izbora prihvatila.

To je dalo povoda barunu L. Hellenbachu, koji je tada i u saboru i na publicističkom polju kao „unionista“ u interesu poštena saveza sa Ugarskom patriotično i marljivo djelovao, da je na pomenuti članak u „Agramerici“ vrlo žestoko i razložno udario. (Vidi „A. Z.“ br. 47. g. 1868.)

Barun L. Hellenbach je tada više vremenu shodnih članaka, kao: o cjelokupnosti trojedne kraljevine, o autonomiji, o političkoj individualnosti naše kraljevine i t. d., u „Agramerici“ napisao, a tako i g. Lj Vukotinović „o uniji“ sa Ugarskom, u komu je patriotično razlagao narav i dohvat „saveza“ naše kraljevine sa kraljevinom Ugarskom, završujući svoj članak time, da će on samo „uvjetnu i poštenu uniu“ podupirati i t. d.

Videći ja, kamo ta poznata struja kroz „Hervatske Novine“ nagiblje, držao sam, da je sada vrieme na javnost stupiti sa potanjim izloženjem i obrazloženjem svega onoga, što se je iz moga nedavnoga pred saborske izbore obavljenoga dogovora sa Franjom Deakom u pogledu državopravnoga položaja naše kraljevine naprama Ugarskoj načelno i konkretno izvoditi dalo, što sam obširno izveo u tada po pokojnomu J. Prausu redigovanom „Agramer Zeitung-u“ u člancih: „O našem položaju“, „O historičko-političkom individualitetu trojedne kraljevine“ i „O našoj autonomnoj parlamentarnoj i odgovornoj vladi“ i t. d.

Tu sam, priznavši sebe sastaviteljem poznatoga u sjednici kluba „unionističke“ stranke od 10. prosinca 1866 jednoglasno prihvaćenoga i po cieloj stranki podpisanoga „memoranduma“ na osnovu toga, onda na osnovu našega izbornoga programa i saborske adrese, prije svega od strane „unionističke stranke“ odlučno odbio krive i nepatriotične nazore „Hervatskih Novina“ i kao zadatak naše stranke, za čim ona težiti ima, da se sada kod predstojećih dogovora u Pešti ostvari i izvede, u jezgri naglasio i obrazložio ovo:

a) U pogledu rješavanja obim polovinam monarkije zajedničkih posala u austro-ugarskim „delegacijama“ neposredni izbor i izaslanje na našu kraljevinu odpadajućega broja „delegatah“ iz našega sabora, jer to bi — kako je i sam D. dopustio — imalo odgovarati političkom individualitetu naše zemlje;

b) Na osnovu istoga individualiteta „kolektivno“ zastupanje naše zemlje kao kraljevine na „zajedničkom saboru“ u pogledu razpravljanja nam i Ugarskoj „zajedničkih posala“.*

---

* Ovaj način našega zastupstva i razpravljanja „zajedničkih posala“ na zajedničkom saboru kasnije sam u predlogu „pododbora“

c) Podpunu samoupravu u smislu i obsegu čl. 42 : 1861. sa pravom samostalnoga opredieljenja i pokrića našega autonomnoga budgeta iz vlastitih po našemu saboru dozvolit se imajućih sredstava i vrela, a to su: direktni porezi, biljegovine i pristojbe pravnih posala i prihodi naših hrv.-slav. državnih dobara;

d) Uprava zajedničke vlade glede zajedničkih posala da se u našoj zemlji samo preko naših autonomnih organa voditi ima, jer je i to samo pravna posljedica njezinoga, unutar svoga političkoga teritorija od Ugarske posve neodvisnoga, autonomnoga položaja i državno-političkoga individualiteta kraljevine;

e) Na čelu naše autonomne vlade stajao bi od krune neposredno imenovani, našemu saboru odgovoran a naprama centralnoj vladi neodvisan, bio „ministar“ ili ban; napokon

f) U pogledu „cjelokupnosti“ tražiti spojenje ili sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom, onda utjelovljenje Krajine i Rieke, i to ove u obsegu naše autonomije.

Samo glede ovoga potonjega kao „prepornoga pitanja“ imao bi se tražiti (po D.) shodan „izlaz“.

Ja sam sve ovo u pomenutim člancima „Agramerice“ pred polazak našega kraljevinskoga odbora u Peštu, imajući pred očima preko onoga unionističkoga memoranduma, koji je bio namienjen „biračima“ i cielom narodu, još i rezultat moga dogovora sa D., onda pomenuti izborni „unionističkim“ proglašeni i usvojeni program kao i unionističku saborsku adresu, pod svojim imenom napisao i potanko obrazložio, bez

---

zamienio drugim cieli shodnijim, koji bi državopravnom položaju naše kraljevine bolje odgovarao, kako će se to iz samoga predloga pododbora hrvatskog kraljevinskog odbora viditi.

da me je itko tada sa pozvane strane budi u čemu desavuirao.

Istina, ja sam u početku u mom expose-u o vladi bio za to, da naš „ministar“ sa vladom ima stolovati u Pešti t. j. u Budimu uz kralja, te sam obširno izveo i one razloge, koji su me na to naveli. Nu kad je u Beču redigovani „Novi Pozor“ u više svojih članaka, obazrievši se na moja razlaganja, ova strogoj kritici podvrgao, a i inače gornja moja namisao na odpor naišla, dalo mi je to povoda, da sam još iz Pešte u dva članka napisao u „Agramerici“ zaključnu rieč o pitanju izravnanja, gdje sam razjasnio proti momu expose-u učinjene prigovore, te ujedno izveo i obrazložio način eventualnoga ustrojenja naše vlade sa sjedištem u Zagrebu sa odgovornim i po kruni neposredno imenovanim banom na čelu. U tom slučaju — kako sam dalje izveo, — imao bi se kod zajedničke vlade postaviti „hrvatski ministar“ bez listnice, preko koga bi u ograničenom njegovom djelokrugu stvari naše vlade na krunu išle. I ovaj ministar bi imao u pogledu njegovoga prem vrlo ograničenoga djelokruga našemu saboru, a na koliko bi on i kao član „zajedničke vlade“ kod razpravljanja „zajedničkih posala“ u zastupanju naših interesa u ministarskom vieću imao pravo „siela i glasa“, ujedno i ugarskomu saboru odgovoran biti.

Time sam izcrpio i završio bio moja razmatranja o našem državopravnom položaju, a sada prelazim na dalji tečaj stvari, kako se je ova u Pešti razvila.*

* * *

Prije moga polazka u Peštu sastao sam se jednom prilikom sa mojim sučlanom deputacije, kr. državnim nadodvjetnikom, Josipom Žuvićem, koji mi u razgovoru

* Vidi „A. Z.“ br. 16, 55, 61, 62, 73, 85, 104 i 105 ex 1868.

o našem predstojećem djelovanju u Pešti ovo reče: „Jovane, ti si pametan i pošten čovjek, ja ću se u toj našoj stvari u Pešti strogo tebe držati".

Je li on to meni kazao, da saznade od mene, što i kako sam onda o našem predstojećem poslovanju mislio, ili da mene utvrdi u mojim njemu i onako poznatim nazorima, koje je možda držao neizvedivim, pak da u tom slučaju on sa uspjehom drugim „praktičnijim" putem udari? — Ne znam, ali ja sam mu na to ovo odgovorio: „Moj Josipe, od toga ne će biti ništa, da ćeš Ti moći i htjeti sa mnom ići. Ja sam i suviše prononcirata ličnost, koji sam o toj stvari toliko javno i otvoreno pisao i govorio. Ja od svega toga sada odustati ne mogu i ne ću, prem uvidjam, kako danas naše stvari i medju nama, a po svoj prilici i u Pešti stoje, da se to ne će dati izvesti; nu Ti si u tome „homo novus", Ti se do sada nigdje nisi izlagao u toj stvari. Ti si vješt i sposoban čovjek, u Tebi će Andraši naći „svoga čovjeka", čovjeka današnje situacije. Ti ćeš — ja sam uvjeren — učiniti ono, što se od Tebe zahtievalo bude."

„E, pa vidit ćeš", odgovori mi on. Mi se na to razidjosmo, a moj sud o njem brzo se je obistinio.

Naš kraljevinski odbor sastao se je u drugoj polovici travnja 1868. u Pešti.

Osim članova odbora bijaše prisutan i banske časti namjestnik.

Kod konštituiranja našega odbora — 27. travnja 1868. — izabran bude za predsjednika Antun pl. Vakanović, a za izvjestitelja Janko Car.

Prije, nego dalje podjem, vriedno je ovdje zabilježiti jednu kratku epizodu iz te dobe.

Naša deputacija bila je po dolazku i poklonstvu svome od Nj. Veličanstva vrlo prijazno primljena, a naš predsjednik dva dana kasnije na dvorski objed pozvan.

Poslie objeda — pri „cerklu“ — prosbori Nj. V. po običaju i sa našim g. predsjednikom nekoliko rieči: kako je o našoj stvari sa Deakom razgovaralo i kako je D. kazao, da u našoj deputaciji imade ljudi, koji bi u našem savezu sa Ugarskom i dalje išli nego li on (D.) . . .

Njegovo Veličanstvo vrlo se je interesovalo, da naše porazumljenje sa Ugarskom što bolje za rukom podje; odtuda i dolazi, da se je car i sa vodjom većine ug. sabora, Franjom Deakom, o toj stvari uputiti dao.

Tada se je još i više govorilo, što nas je u našem držanju samo obodriti imalo, da smo to dostojno uvažiti znali. — —

Ja sam sebi s početka preduzeo sasvim rezervirano držanje, jedno, što nisam bio izabran za „izvjestitelja“, dakle nisam niti obvezan bio sa kakovim „predlogom“ na sriedu izići, a drugo, što sam bio u dvojbi o tome, da li će većina onako sastavljenoga kralj. odbora za mnom poći. Nu dogodilo se je inako.

Po našem trodnevnom razgovoru i dogovoru bude zaključeno izabrati dva pododbora, od kojih jedan će imati zadaću, da izradi „skelet“ o državopravnom pitanju i položaju naše zemlje naprama Ugarskoj i monarkiji; a drugi da izpita financijalno stanje naše zemlje, za da se vidi, kako stojimo, te kako da se financijalno pitanje najshodnije riešiti ima.

U prvi pododbor, komu je bila glavna zadaća namienjena, izabrani budu: grof Jankovich, dr. Ante Stojanović i moja malenkost.

Videći ja posljedak skrutiniuma, opirao sam se tomu, tvrdeći da su sl. većini u tome moji nazori dobro poznati, kod kojih ja i nadalje ostajem, pak da mi se čini, da ih slavna većina danas možda ne će htjeti usvojiti. Na što mi odvraćeno bude, da se to još ne može znati, nego samo neka ja sve na papir stavim, što i kako o tom

našem državopravnom položaju mislim, pak će se onda već viditi, hoće li se moći sve primiti ili možda što i preinačiti, kako već bude.

Tako ja preko moje nade postanem izvjestiteljem a grof Jankovich predsjednikom toga pododbora; a u drugom pododboru vel. župan Frico Kraljević, — koji je medjutim oboljeloga člana Bataljarinija zamienio — predsjednik, a dr. Naca Brlić izvjestitelj.

Grof Jankovich se je još od početka sa mnom slagao, a u Pešti nam se je i dr. Brlić sasvim pridružio, prem ga je Ž. vrlo snubio, da nas ostavi.

Pošto sam ja već opetovano imao prilike o mojim nazorima u toj stvari i u novinama javno pisati i razpravljati, bio sam sa meni namienjenim zadatkom dosta brzo gotov.

Moj po pododboru usvojeni izradak uz nekoje modifikacije odgovarao je u glavnom mojim poznatim nazorima i premda se nalazi u saborskim spisima od g. 1868. u „Nar. Nov.“ od 27. i 28. svibnja, onda u „Agr. Z.“ od 23. svibnja 1868., ipak držim, da ne će biti suvišno, ako ga i ovdje u glavnim crtama pred čitaoca iznesem, jer će mu to služiti za razjašnjenje svega onoga, što se je kasnije iz toga izrodilo, t. j. kada to sravni sa onim, što je poslie nadošlo, za uviditi u tome nastalu razliku.

Izradak pododbora polazi iz onoga iz pragmatičke sankcije izvirućega vrhovnoga načela, da usljed toga svim zemljama krune sv. Stjepana zajedničkoga temeljnoga zakona od g. 1723. sve zemlje krune ukupno, dakle i ovim „sdružene kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija“, sačinjavaju i sačinjavati imadu jedno „državno zajedinstvo“.

Iz ovoga vrhovnoga načela „državnoga zajedinstva“ ili zajednice i sveze kraljevina Dalmacije, Hrvatske i

Slavonije sa ostalim zemljama krune sv. Stjepana sliedi, da im sliedeći državni poslovi imadu biti zajednički.

Sad dolazi pod I. i II. izbrajanje tih kao „zajedničkih" posala, i to pod I.: krunitba zajedničkoga kralja t. j. Ugarske kao ujedno i Dalmacije, Hrvatske i Slavonije; zajedničko ugovaranje i sastavljanje jedne krunitbene zavjernice na zajedničkom saboru, u kojoj se uz cielokupnost krune i zajednički ustav ima zajamčiti i osigurati napose i cielokupnost trojedne kraljevine i njezin zemaljski ustav; a ovako prihvaćena i kraljevskom prisegom potvrdjena krunitbena zavjernica da se za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju imade izdati u posebnom izvornom izdanju u srbsko-hrvatskom zemaljskom jeziku.* Onda pod II.: Svi oni poslovi, koje sve zemlje krune sv. Stjepana kao „jedno državno tielo" naprama „trećemu" ili sa ovim razpravljati imadu, dakle svi poslovi, koji se u smislu pragmatičke sankcije zajednički tiču svih zemalja, stojećih pod žezlom našega zajedničkoga vladara, dakle poslovi, na razpravljanje po obostranim „delegacijama" upućeni, koji se dalje pod *a)*, *b)* i *c)* izbrajaju.**

Što se tiče ovih poslova, namienjenih razpravljanju obijuh delegacija, smatra hrv.-slav.-dalm. kraljevinski odbor prije svega nagodu, izvedenu u zak. čl. XII.: 1865—7 bez intervencije trojedne kraljevine, u koliko se i na nju odnosi, kao „gotov čin", uz koju ona, — ogradjujući se naročito proti tomu, da se u buduće bez zakonita sudje-

---

* U ono doba vladajuće medju Hrvatima i Srbima prave bratske sloge nije bilo zazorno uz „hrvatsko" spomenuti uviek i „srpsko" ime, odtuda i ova oznaka našega narodnoga jezika. (Opazka pisca.)

** *a)* Vanjski poslovi;
b) Vojničke stvari, i
c) Financije, pogledom na troškove, koji se imadu namirivati zajednički.

lovanja trojedne kraljevine ne stvaraju takovi državni temeljni zakoni — naknadno pristaje, i na temelju toga usljed gore stavljenoga vrhovnoga načela izjavljuje, da kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija ima biti u delegaciji krune sv. Stjepana zastupana kao i ostale zemlje na temelju istoga zajedničkoga ključa . . . . .

Biranje na Hrvatsku odpadajućih „delegata“ ima se obaviti u hrvatskom saboru, kao što je to rečeno i u kralj. odpisu od 25. svibnja 1867.

Predlog pododbora izrično izjavljuje, da su ovim izcrpljeni uvjeti „državnoga zajedinstva“ kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije sa ostalim zemljama krune sv. Stjepana, drugim riečima, da je time „cjelovitosti krune sv. Stjepana, kako ju uslovljuje prag. sankcija, kao i „državnoj ideji“ Ugarske od strane trojedne kraljevine kao „saveznice“ podpuno zadovoljeno uz priznanje zajedničkoga u tome sa Ugarskom zakonarstva i vrhovne uprave.

Nu i osim navedenih „skupnih posala“, koji se imadu žrtvovati načelu „državne zajednice“, drži hrv. kraljevinski odbor (po predlogu pododbora), da bi trojedna kraljevina, radi obostrane koristi, da si podigne svoje materijalno blagostanje, da si obezbiedi slobodoumni ustav i uzpostavi svoju teritorijalnu i političku cjelokupnost, — pripravna bila sklopiti još užu državopravnu svezu sa Ugarskom, samo ako bi joj se sada kod sklapanja ovoga saveza zajamčili uslovi njezine narodne eksistencije, sastojeći u političkoj samostalnosti i cjelokupnosti zemlje.

Pod ovim dakle uvjetima bila bi trojedna kraljevina sklona još sliedeće predmete i poslove podvrći zajedničkomu razpravljanju sa ostalim zemljama krune, i to:

Sada tu dolazi pod III. nabrajanje onih posala, koje ugarski sabor ne smatra za takove, da bi se već

usljed pragmatične sankcije sa „ostalim zemljama Njeg. Veličanstva“ skupno razpravljati imali, no koje bi ipak iz „drugih obzira“, po priobćenom našoj deputaciji sporazumku, valjalo razpravljati po **jednakim načelima**, koja bi se imala ugovoriti putem jednoga i drugoga zakonarstva (carevinskoga vieća i ug. kao zajedničkoga sabora). Tih imade od *a)* do *e)* u pet tačaka.*

Napokon se pod IV. još nekoji poslovi od *a)* do *f)*** i to samo „načelno“ zajednici povrgavaju uz sliedeće ograničenje:

1. Da se kod prodaje ili izmjene državnoga dobra trojedne kraljevine, ili da im se zemljište u obće promieni, ište privola njezina sabora.

2. Kod uzajmljivanja ili obterećivanja državnoga imetka ima se na niže naznačeni način „paritetno“ ustanoviti svota, koja će, budi za jamćevinu, hipoteku ili izplatu, odpasti na trojednu kraljevinu.

3. Pravo svakogodišnje dozvole, razporezivanja i utjerivanja „izravnih poreza“, pridržava se autonomnomu zakonastvu i upravi, što medjutim ne smeta i ovu vrst

---

* *a*) Poslovi trgovački, imenito zakonarstvo pogledom na carinu;

b) Zakonarstvo nad neizravnim pristojbama, koje stoje u uzkom savezu sa obrtnim proizvadjanjem;

c) Ustanovljivanje novčanoga i pjeneznoga mjerila;

d) Razpolaganje sa onim željezničkim prugama, koje zasjecaju u interese obiju državnih polovina; i

e) Opredieljivanje obranbenoga sustava.

** *a*) Rasudjivanje i dozvoljivanje onih trgovačkih i državnih ugovora, koji obterećuju sve zemlje krune sv. Stjepana, ili kojim je posljedica zemljištna promjena zemalja krune;

b) Uredjivanje novčarstva, kovna i papirna novca, carinskih poslova, kao i brzojava, pošta, željeznica, brodarstva ili drugih zemljam sv. Stjepana zajedničkih obćila, t. j. koja zajednički zasiecaju u interese trojedne kraljevine kao i Ugarske;

poreza po jednakim medju obim strankama ugovorenim načelima obavljati.

4. Glede svih drugih sa Ugarskom „zajednički" razpravljat se imajućim porezima ište se od Ugarske obzirom na manje povoljne materijalne, industrijalne i trgovinske odnošaje trojedne kraljevine garancija, slična onoj zak. članka 59. : 1790., t. j. da se kod uvadjanja novih ili povisivanja postojećih neizravnih poreza i daća uzme osobit obzir na troj. kraljevinu time, da se pri svakom takovom skupno votiranom uvedenju ili povišenju poreza, ili kod prineska u obće, dotični „ključ" ili svota troj. kraljevine imade napose i to „paritetno" ustanoviti.

5. Za rekrute troj. kraljevine postavlja se načelo njihova uvršćivanja u zemaljske pukovnije slično ustanovi ug. zak. čl. IX. § 10. od g. 1865/7., izuzimajući, koji su za tehničko obrazovanje sposobni.

6. Rekruti hrvatskoga primorja imaju se rad njihove sposobnosti samo na mornarici upotrebiti; i

7. Koliko od kontingenta rekrutâ, na ug. saboru zajednički votiranoga, imade odpasti na trojednu kraljevinu, ugovorit će se „paritetno".

---

c) Povlastice vjeresije i banke i zakonarstvo o obrtu, o mjeri i teži, o zaštiti biljegah i muštrah (primjerakah);

d) Zakonarstvo o pravu pomorskom, rudnom, trgovačkom i mjenbenom;

e) Ustanovljivanje proračunâ u pogledu državnoga gospodarstva, kamo spada i uzdržavanje dvora zajedničkoga kralja; zatim dozvoljivanje neizravnih poreza, pristojba i daća; nadziranje dotičnoga upravljanja; primanje novih zajmova; konvertiranje postojećega državnoga duga; podavanje, promjenjivanje i obterećivanje nepokretnoga državnoga imetka; zakonarstvo nad monopolima i regaliama, u obće svi financijalni poslovi, koji su zemljama krune sv. Stjepana zajednički;

f) Svi poslovi, koji se odnose na uredjivanje i trajanje vojničke dužnosti, imenito godišnja dozvola broja novaka, koji se dići imadu.

Što se tiče zakonodavnoga organa za prije navedene kao „skupne“ naznačene a delegacijama neizručene poslove, priznaje se za takovi svim zemljam krune sv. Stjepana „zajednički“, svake godine u Peštu sazvati se imajući sabor, u koji će troj. kraljevina po jednakom ključu na nju odpadajući broj zastupnika ne kroz neposredne izbore, već posredno iz svoga sabora u Zagrebu odašiljati, koji se broj sada ustanoviti ima.

Što se pak tiče samoga postupka kod razpravljanja zajedničkih posala na ug. saboru, načelno riešenje dotičnoga zakonskoga predloga ili pitanja, kao votiranje ili povišivanje kojega neizravnoga poreza, dozvola novakâ, votiranje zajma i t. d., ima se razlikovati od njegove uporabe na kraljevine Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju; prvo pitanje spada pred zajednički sabor, drugo pak stranom spada pred hrvatsko-slavonski sabor, stranom pak imalo bi se rješavati „paritetno“ na sliedeći način, da u takovim pitanjima „ključa“ ili „kvote“, koja se naše kraljevine tiču, ne ima odlučivati većina ug. državnoga sabora, nego da imadu odlučivati naši, u zajednički ug. sabor poslani zastupnici s jednakim brojem ugarskih zastupnika kao zajednička delegacija, odnosno rezultat svoga glasovanja zajedničkomu državnomu saboru na prihvat priobćiti.

U tome načinu ležala bi garancija za ovlaštenu „historičko-političku individualnost“ trojedne kraljevine kano i za pravedno očuvanje interesâ kraljevine od majorizovanja ug. zajedničkoga sabora, a da se time pravo zajedničkoga zakonarstva ne vriedja.

Glede organa vrhovne uprave tih posala priznaje se „zajednička vlada“ u Beču i odnosno odgovorno zajedničko ministarstvo u Pešti kao pravovaljano, no uz ograničenje, koje uslovljuje državopravni autonomni položaj trojedne kraljevine, naime: da bi se zajednička

središnja vlada u Pešti u vršenju svoje uprave glede naše zemlje imala obraćati na autonomnu zem. vladu trojedne kraljevine, kao na to pozvani eksekutivni organ, koja bi dotične odredbe središnje uprave izvršivala bez prigovora „u prenešenom djelokrugu“, od čega bi se izuzela samo uprava pošta i brzojava, koja ima biti jedinstvena.

Zajedničkoj vladi naravno prosto bi stojalo preko svojih organa uvjeriti se o tačnosti pobiranja i upravljanja neizravnih daća.

Razloživši tako onaj dio državopravnoga odnošaja, koji se po pragmatičkoj sankciji tiče „šire“, a iz oportuniteta jošte „užom“ priznate državopravne sveze kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije sa Ugarskom, prelazi izradak pododbora hrv. kraljevinskog odbora na pitanje naše zemaljske autonomije.

Ova bi imala načelno obuhvaćati:

1. Podpuno samostalno zakonarstvo i upravu u pogledu svih predmeta, koji gornjom obrazložbom nisu podvrgnuti „zajedničkomu“ razpravljanju.

2. U „prenešenom djelokrugu“ upravljanje zajedničkih posala preko svojih autonomnih organa, izuzimajući poštarstvo i brzojav, pridržavajući središnjoj vladi pravo kontrole.

3. Na čelu autonomne zem. vlade stajao bi od krune neposredno imenovani, samostalan, hrv.-slav.-dalm. saboru odgovoran ministar ili ban sa potrebnim „odsjecima“ — sa sjedištem u Zagrebu.

Sveza izmedju ove samostalne autonomne zem. vlade i krune s jedne, i središnje uprave s druge strane, uzpostavila bi se sa jednim hrv.-slav.-dalm. ministrom bez listnice kao integrirajućim članom zajedničke vlade u Pešti.

*

Odnošaj ovoga hrvatskoga ministra bez listnice prama autonomnoj vladi, kruni i zajedničkoj vladi, imao bi se zakonom urediti tako,[1] da se time samostalnosti autonomne vlade ni u čem ne prejudicira.

Sada prelazi operat pododbora na pravo samostalnoga opredieljivanja svoga autonomnoga zemalj. proračuna.

Za pokriće troškova svoga proračuna, iznosećega od prilike dva milijuna, pridržava si hrv. kraljevinski odbor: *a)* „izravne poreze sa zemaljskim prirezom“ (po pravoj sposobnosti zemlje izračunani na 1,900.000 for.); *b)* pristojbe pravnih posala (nešto preko 300.000 for.) i *c)* prihode hrv.-slav. državnih dobara (oko 70.000 for.). Svi drugi prihodi Hrvatske i Slavonije imali bi se izručivati u zajedničku državnu blagajnu, kojom razpolaže zajednička središnja vlada po proračunu na zajedničkom saboru ustanovljenom.

Ova „autonomija i samostalnost“ trojedne kraljevine, uz očuvanje državnoga zajedinstva sa Ugarskom, osniva se takodjer na pragm. sankciji, koja po jasnom smislu čl. 3. : 1723. za ustav, slobodu i zakonitu samostalnost Ugarske i s njome „združenih kraljevina“ jednako vojuje, a taj smisao prenešen je i u zak. čl. II. : 1867.

Odgovornost pako autonomne zem. vlade osniva se na tom, da se trojedna kraljevina u njezinom autonomnom području imade po istim načelima upravljati, koja valjaju i za pobratimsku Ugarsku, što je u ostalom i ug. sabor u svojoj izradbi poravnanja s Austrijom (§ 24—25) stavio za glavni uvjet poravnanja, da se za obje državne polovice uvede obća „ustavnost“.

Glede jezika se hrv.-slav.-dalm. poslanici u zajedničkom zakonarstvu mogu služiti svojim zemaljskim kao i magjarskim jezikom, a jezik ureda i obćenja u zem. vlade ima biti izključivo srbsko-hrvatski.

Gornjim načinom stvoreni zajednički „delegacioni“ odnosno „saborski zakoni“ imadu se analogno ustanovi §. 43. ug. zakona o poravnanju po potvrdi hrv.-slav.-dalm. saboru priobćiti preko odgovorne zem. vlade.

Dodatak

glede zajedničkih državnih tereta.

Ovdje se operat pododbora poziva na priobćeni mu ugarski „nagodbeni“ izradak §. 18. i 55., po komu se Ugarska bez sudjelovanja trojedne kraljevine pripravnom očituje razmjerno doprinositi u ime „zajedničkih troškova“, te preuzeti jedan dio — kvotu — državnoga duga, kako je to u zak. čl. XIV. i XV. takodjer brez intervencije trojedne kraljevine ustanovljeno.*

Ove zak. članke (XIV. i XV.) kao izliev zak- čl. XII. usvaja hrv. kraljevinski odbor kao „svršeni čin“, nu što se tiče razmjerja, u komu bi trojedna kraljevina u ime ovih zajedničkih tereta naprama Ugarskoj doprinositi imala, drži kraljevinski odbor, da bi ustanovljenje te „kvotne dužnosti“ obzirom na u tome prihvaćeno „zajedinstvo financijah“ sa Ugarskom, za Hrvatsku i Slavoniju odpasti imalo, osim ako bi se i medju nama financije posve razdružile, kako je to medju Ugarskom i ostalim zemljama Njeg. Veličanstva.

---

* Razmjer onih prvih tereta ustanovljen je glede zemalja krune ug. na 30% a za državni dug odredjen je i stalni godišnji prinesak od 20,188.000 for., medju kojima 11,776.000 for. u kovanom novcu; a osim toga za naplatu „viška teretah“, koji nastaje tim, da se — kako je zaključeno — pretvori sav dug u jedan dug rente, opredieljen je čisti godišnji prinos od 1,150.000 for., medju kojima 150.000 for. u srebru.

Hrvatska i Slavonija polazeći sa ovoga gledišta, te držeći se stanovišta „shodnosti", što ga je i Ugarska prema „ostalim zemljama Njeg. Veličanstva" u tom pogledu, i to jedino iz „političkih obzira", zauzela (§ 54. zak. čl. XII. : 1867), bila bi takodjer pripravna k ovim skupnim državnim teretima po pravici doprinositi onoliko, koliko bi po sposobnosti svojoj mogla, iza podmirenja svojih autonomnih zem. potreba (od prilike 2,200.000 for.).

Poslie pobližega obrazloženja toga financijalnoga pitanja obzirom i na vojničku krajinu, glede koje se od ug. deputacije još i razjašnjenje zahtieva, da li je i na nju kod toga financijalnoga ugovaranja obzir uzet, prelazi se na pitanje teritorijalno:

„O cjelokupnosti kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije".

Ovo obuhvaća: *a*) grad Rieku sa kotarom; *b)* hrv.-slav. vojničku krajinu; i *c)* kraljevinu Dalmaciju ili pitanje o združenju Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom.

I ovdje se postavlja vrhovno načelo, proizlazeće iz pragm. sankcije čl. 1. i 2. prenešeno i u zak. čl. II. § 1. i 3. 1865/7. naime, da pragm. sankcija jamči za cjelokupnost „združenih kraljevina" (Társ országok) upravo tako, kao za integritet Ugarske; što ne može drugčije ni da bude obzirom na onaj tim dvostranim državnim aktom utemeljeni državopravni položaj trojedne kraljevine i pravo eventualnoga biranja svoga kralja.

Predpostaviv ovo vrhovno načelo, vindicira se:

Ad *a)* Rieka sa cielim predjelom kao „cieloviti dio kraljevine Hrvatske" da naprosto prema Ugarskoj istu sudbinu dieli sa materom zemljom Hrvatskom, te se obzirom na to, da smo pripravni i preko postulata prag. sankcije još u užu realnu svezu sa Ugarskom stupiti,

od ug. kraljevinskoga odbora očekiva, — pošto taj savez ima biti podlogom trajnoga mira i sloge medju obim zemljama —, da pravedno riešenje toga pitanja neće postati „kamenom smutnje“ sa ugarske strane;

Ad *b)* Glede razvojačenja i utjelovljenja hrv.-slav. vojničke krajine očekiva se, da će ug. kraljevinski odbor i dotično sabor ovu dosadašnju „tegobu“ hrv. sabora usvojiti, te s nami složno nastojati, da se to utjelovljenje što prije kraju privede;

Ad *c*) glede Dalmacije opaža se sa žalošću, da se to pitanje redintegriranja trojedne kraljevine i dotično krune sv. Stjepana kod poravnanja sa Austrijom mûkom mimoišlo, koje pitanje se je obzirom na tolike svečane izjave kao i prev. odpis od 8. studenoga 1861. sada riešiti imalo.

Hrv.-slav. kraljevinski odbor kao vierni tumač pravednih želja i zahtjeva svoga sabora ne može a da ne prosvjeduje proti tomu, što se kraljevina Dalmacija usljed spomenutoga sporazumka broji k „ostalim zemljama Nj. Veličanstva“, te što ona, neprivedena u svezu sa zemljama krune sv. Stjepana, u carevinskom vieću i u delegaciji druge državne polovice svoje mjesto zauzima; nadajući se, da će ug. sabor i ovu našu tegobu saborskim zaključkom učiniti svojom, pa da će složno s našim saborom poprimiti sredstva, vodeća k sjedinjenju Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom i odnosno k redintegriranju krune sv. Stjepana.

Samo sretnim riešenjem ovoga pitanja o „cjelovitosti“ izvršit će se i postati istinom pragm. sankcija ili zak. čl. II.: 1867. i za trojednu kraljevinu.

„Pactum conventum“, koji će se ugovoriti medju saborom kralj. Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i saborom ugarskim kao medju dva samostalna i podpuno ravnopravna faktora, ima se nakon sankcije Nj. Veličanstva

zajedničkoga kralja inartikulirati kao fundamentalni zakon kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije tom klausulom, da kao takav ne može biti nikada predmetom separatnoga — jednoga ili drugoga — zakonarstva, i da se samo na takav način slobodnim i samostalnim sporazumkom svijuh trijuh faktora promieniti smije.

Na koncu dodano je još ovo: „Ova nagodbena razpravljanja imaju se pogledom na uspjeh smatrati kao cjelost tako, da do završetka i konačnoga rezultata njihova, nijedna stranka nije vezana na izjave ili koncesije dane tečajem njihovim."

Ovako je glasio izradak u tu svrhu izaslanoga pododbora hrv. kraljevinskog odbora. — —

Ja sam, pošto sam bio nenadano za izvjestitelja u toj stvari odredjen, gledao, da se sastanem sa F. Deakom, za da vidim, kako on sada misli prema njegovim o jeseni prošle (1867.) godine u razgovoru sa mnom izraženim načelima u toj našoj stvari.

Vrlo me je ugodno iznenadilo od njega čuti, da on — kako mi reče — i „danas" onako isto sudi kao i prije i da se nada, da će se doći do sporazumljenja, jer da i njegov prijatelj Ghiczy — vodja saborske ljevice i član ug. kraljevinskog odbora — isto tako sudi kao i on.

Čuvši od mene, koji mi je zadatak namienjen, reče mi D.: Dobro će biti u početku držati se samo glavnih načela toga posla i zadatka, pa tek kad se u tome dodje do sporazumka, onda će se lakše preći na detailjirano izvedenje tih osnovnih načela „nagode".

To mi je bio povod, da sam se i ja kod toga izradka, koji bi za slučaj prihvata od strane našega kraljevinskoga odbora imao biti „prvim nuncijem" na ugarski kraljevinski odbor, toga držao, da svako pitanje

načelno iztaknem i samo koliko je od potrebe izvedem i obrazložim.

Pošto bijaše taj izradak pododbora u našem kraljevinskom odboru po meni pročitan, izjaviše se ostali članovi odbora, da se ta stvar ne može odmah ni sutradan u pretres uzeti, jer da ju treba najprije „dobro proštudirati". — —

Od to doba prodje 8 ili 10 dana, za koje vrieme moglo se je čuti, da se taj izradak nije vladinih krugova ugodno dojmio, naročito, da ga je grof A. „hladno" primio, a to — čini se — da je za našu gospodu članove od većine bilo dosta. — —

U zakazanoj sjednici našega kraljevinskoga odbora za razpravu toga predmeta, pošto sam ja operat našega pododbora pročitao, digne se odmah naš sučlan g. Žuvić te izjavi, da se on sa predloženim po pododboru operatom u tačkah, koje se odnose na „budget", na „formu domaće vlade", na „zastupstvo pri zajedničkoj vladi", na „razdruženje financijah u obće", kao i glede razdruženja i razlikovanja predmetâ u načelu zajedničkimi označenih ne slaže, izvadi drugu po njemu izradjenu obsežnu osnovu, koja se takodjer pročita i litografiranje iste odredi.

Sad se je naravno vidilo, na što se je ono vrieme „proštudiranja" od 10 dana upotrebilo.

U iza toga obdržavanoj sjednici našega kraljevinskoga odbora povede se rieč, koji od ova dva predloga da se podvrgne specijalnoj razpravi, na što se većina odluči „radi forme" (?) za osnovu g. Žuvića, nu s primjetbom, da se time još ne primaju i načela u istoj osnovi izražena, koja odbor i promieniti može.

Na to smo ja i grof Jankovich očitovali, da mi smatramo i usvajamo predlog „pododbora" kao svoje posebno mnienje, t. j. kao predlog „manjine", i to Živković

u cjelosti a grof J. sa izpravkom po njemu i dru. Stojanoviću podnešenim, da se na čelu naše autonomne vlade postaviti ima „jedan samostalan hrv.-slav.-dalm. saboru odgovoran ministar sa sjedištem u Pešti“.

Dr. Brlić, ne budući tada u sjednici, pridružio se je kasnije našemu mnienju „manjine“.

Mene je ovaj postupak g. Ž. i većine našega kraljevinskoga odbora koliko uvriedio i ogorčio toliko i iznenadio, jer sam se po onom, što se iz mjerodavnih krugova dočulo, mogao istina nadati, da će se operat pododbora kod razprave po našoj većini ovdje i ondje „amandirati“ i preinačiti, ali ne da će se preko svakoga običaja odbaciti i sasvim drugi, od pojedinoga člana onako „izpod ruke“ sastavljeni, za podlogu razprave uzeti.

Ovaj „separat-votum“ g. Žuvića, koji je u javnom mnenju zemlje pravu buru izazvao, nalazi se u saborskim spisima, onda u „N. N.“ br. 124 i 125 od 1868. i u „Ag. Z.“ br. 121 i 122 od 1868.

Nije mi namjera a niti je od potrebe upuštati se ovdje u kakovu stvarnu kritiku toga operata Žuvićeva. To su već učinili naši tadašnji listovi, koji ga — i to umjereniji — označiše „uvriedom Hrvatske“ te u ime „inteligencije domovine“ protestovaše proti njemu. Jedino oficiozne „Hervatske Novine“ pozdraviše ga kao „izraz većine hrv. kraljevinskoga odbora“, dok s druge strane izradak pododbora i ne donesoše.

U tom izradku g. Ž. — da ga samo načelno predjem, — napušta se sve ono, što je po smislu moga izradka na osiguranje „državno-političné osebine“ naše kraljevine naprama Ugarskoj služiti imalo; napušteno je glavno načelo naše „državne zajednice“ sa Ugarskom, na koliko to po operatu pododbora izvire *iz same pragmatičke sankcije*, za razliku od onoga, što se *preko toga* postulata pragm. sankcije *uvjetno u*

zajednicu daje, t. j. operat g. Žuvića u tome pogledu nikakove razlike ne čini i više predmeta kao „zajedničke poslove“ Ugarskoj izručuje; napušta se samostalnost našega autonomnoga budgeta, dakle i ona toj odgovarajuća, po pododboru predložena, u svoje vrieme i po samom Deaku prihvaćena financijalna samostalnost Hrvatske; onda i sama odgovornost naše autonomne vlade, koja je po g. Žuviću i u samoj zamišljenoj organizaciji njezinoj, centralnoj vladi podredjena bila.

Usljed toga dogovorismo se ja, grof Jankovich i dr. Brlić, da ćemo se kod naše „konferencijalne“ odborske razprave držati što više pasivno, držeći se u svemu elaborata pododbora, te samo na kraju razprave, prema posljedku iste, sastaviti i predati naš „votum manjine“. Tako i bude.

Kod specijalne razprave na pitanje g. predsjednika ili kojega člana o kojoj tački operata Žuvićeva, pozvasmo se prosto na izraženo načelo pododbora i iz toga izvedene pravne posljedice, ne upuštajući se u kritiku njihova operata.

To naše pasivno držanje našoj većini nije godilo, te je ona, sravnjivajući kod svakog glavnijeg pitanja predlog iz operata Žuvićeva sa operatom pododbora, tečajem više dana trajuće razprave na operatu Ž. gdjekoje načelne promjene učinila tako, da je ovaj napokon drugi — bolji — vid zadobio, da su nekoja načela iz operata pododbora prihvaćena, tako i odgovornost naše autonomne vlade a organizacija iste kao u „nagodu“ nespadajuća, sasvim izpuštena.

Izradak većine hrv. kraljevinskoga odbora — većine od osam glasova, jer se je osim nas trojice još i dr. Stojanović u nečem separirao — nalazi se u sabor-

skim spisima, onda u „N. N“ br. 132 od 1868. i u „Agr. Z.“ br. 130 od 1868.

Protiv zaključenoga operata „većine“ hrv. kraljevinskoga odbora podniela je „manjina“ — grof Jankovich, J. Živković i dr. I. Brlić — na kraju razprave sliedeće

Protumnienje manjine.

U svojoj cielosti većinom glasova prihvaćena izradba našega hrv.-slav. kraljevinskoga odbora razlikuje se od izradbe pododbora kao mnienja manjine u sliedećim tačkama:

1. Izradak pododbora, izlazeći, — shodno operatu većine — iz „pragm. sankcije“ stavio je postulatu „državne zajednice“ trojedne kraljevine sa Ugarskom stanovite granice, izrekav: da je to naše zajedinstvo poslovima pod I. i II., koji su mu podvrgnuti, udjelotvoreno i ujedno načelno izcrpljeno, kako je to i ugarski sabor u svom — hrvatskomu saboru u svoje vrieme priobćenom — zaključku 1. i 2. tački naznačio, naprotiv pako, da oni ostali poslovi, koje operat pododbora skupnima naznačuje, te koji bi našu „užu“ svezu sa Ugarskom sačinjavati imali, u samom postulatu „državne zajednice“ ne leže, nego se u smislu čl. 42. od god. 1861. „od dobre volje“, t. j. prema koristi i potreboći svoje zemlje posvećuju ili pripuštaju državnomu zajedinstvu i taj „uži“ savez ujedno za stanovite uvjete privezuje, dok operat većine medju „zajedničkim poslovima“ zajedinstvu izručenim nikakove razlike ne čini, držeći sve te zajedničke poslove kao u postulatu „državne zajednice“ ležeće.

2. Polazeći sa gornjega gledišta, izradak pododbora u pogledu onih posala, koji su i preko postulata pragm. sankcije na obostranu korist izručeni zajedničkomu razpravljanju pod tačkom IV., postavio i od ugarskoga sabora zahtievao je izvjestne garancije,

kako bi se interesi trojedne kraljevine i njezina „historičko-politička individualnost“ sačuvala, dok izradba većine hrv. kraljevinskoga odbora, vjerna gornjemu svomu nazoru, ne drži za potrebno takove garancije od strane Ugarske tražiti.

3. Što se tiče kolikoće „zajedničkih poslova“, ide izradba većine, i to u §. 9, mnogo dalje, nego što je pododbor u svome izradku za nuždno držao.

4. U pogledu izbora hrv. poslanika za delegaciju, koji idu na Hrvatsku, imao bi se taj po predlogu pododbora preduzeti iz našega hrv.-slav. sabora, dok izradak većine kraljevinskoga odbora taj izbor pripušta zajedničkom saboru.

5. Executivu u zajedničkim poslovima prepušta većina zajedničkoj središnjoj upravi preko njezinih vlastitih organa, dok izradak pododbora drži, da tu executivu po državopravnom položaju kraljevine mora vindicirati autonomnoj zem. vladi, pridržavši centralnoj vladi pravo kontrole.

6. U izradbi većine imade više ustanova, kao na pr. u §§ 12, 35, 36 i 37, koje se tiču stranom poslovnoga reda, stranom prava organizacije hrv.-slav. sabora, te ovamo i ne spadaju; napokon

7. Autonomna zem. vlada, uredjena po predlogu „većine“, nije samostalna, kako je to u pododborskom operatu tačno i jasno ustanovljeno.

Uz to ima još po „financijalnoj pogodbi“ sa Ugarskom, koju je „većina“ postavila u §. 6., načelna razlika, jer izradba pododbora iz ondje navedenih razloga, potrebu takove „kvotne pogodbe“ prema Ugarskoj ne ustanovljuje.

Nu pri svem tom manjina — Živković, grof Jankovich i dr. Brlić — pristaje na taj posljednji načelni nazor (§ 6. izradka većine), ali samo pod uvjetom ili

predpostavom, da će se to načelo, involvirajuće u sebi obostrano razdruženje i samostalnost financijah u svih svojih konsekvencijah izvesti, ter umoljavaju većinu kraljevinskog odbora: s razloga, da su pomenuta tri člana već na početku ove razprave i viećanja „formalno“ odklonjeni izradak pododbora očitovala za posebno svoje mnienje u pitanju o poravnanju te kao takovo i zapisniku priložili; uvažujući, da se njihovi ondje izraženi nazori, od nazora većine — kao gore — u sedam tačkah načelno razlikuju; napokon, da se ovaj čas radi samo o tom, da se djelo poravnanja sa svih strana razsvietli, dočim će se tek poslie eventualnih pismenih pimjetaba ugarskoga kraljevinskoga odbora imati držati zajedničke „privatne konferencije“, da dakle to svestrano izmjenjivanje ideja i misli formalno nema još nikakvoga službenoga značaja: neka bi iz tih razloga naš hrv.-slav. kraljevinski odbor ugarskomu kraljevinskomu odboru uz svoj operat „većine“ ujedno i odnosni operat „manjine“ sa ovdje obrazloženim protumnienjem — koje dolazi od trojice članova, imenito: grofa Jankovicha, Jov. Živkovića i dra. I. Brlića — sl. ugarskomu kraljevinskomu odboru priobćio.

U Pešti dana 1. lipnja 1868.

Grof Jankovich, član hrv.-slav. kralj. odbora.

Ignjat dr. Brlić, član hrv.-slav. kralj. odbora.

Jovan Živković, član hrv.-slav. kralj. odbora.

Za razjašnjenje zadnje stavke „protumnienja manjine“, u kojoj se veli: da i manjina pristaje na načelo u §. 6. izradka većine o „financijalnoj pogodbi sa Ugarskom“ izraženo, samo ako se to u svima svojim posljedicama izvede; ovdje mi je navesti, da je većina našega kraljevinskoga odbora u §. 6. svoga izradka kao „prvoga

nuncija“ predložila Ugarskoj za podmirenje svih „zajedničkih“ troškova averzionalnu svotu od godišnjih jedan i pol milijuna for., dočim se svi ovaj iznos nadmašujući dohodci kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za namirenje autonomnih zemaljskih potreba kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji sa pravom slobodnoga razpolaganja pridržavaju. Uz to se još zahtieva, da se carinarski uredi u Zemunu, Mitrovici, Rači, Klenaku i Sv. Jakovu iz saveza strogo ugarskih financija izluče, te da se hrv.-slav.-dalm. zem. vladi na slobodno razpolaganje predadu.

Ovaj predlog potekao je od člana većine g. K. Bedekovicha, nu kad se je sa strane manjine — koja je u svom izradku samo djelomično razdruženje financija naprama Ugarskoj tražila, za spasiti samostalnost svoga autonomnoga budgeta — opazilo: da ta ponuda „averzionalne svote“ te pridržanje svih tu svotu „nadmašujućih“ prihoda svomu slobodnomu razpolaganju involvira u sebi posvemašno razdruženje financija naprama Ugarskoj, ter podpunu financijalnu samostalnost za kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, na što da i „manjina“ dragovoljno pristaje, ali pod uvjetom, da se i ostane kod toga, da se to načelo u svima svojim konsekvencijama i izvede, te prema tomu načelu njihov operat preudesi, — odgovori odmah iznenadjeno sam g. Bedekovich na to: „da on to nije tak mislil, da mi bumo sami sa timi porezi upravljali i taj „odium“ utjerivanja na se preuzeli; već da se Ugarska zadovolji, da sebe ponudjenom svotom namiri iz onih „carinarskih prihoda“, a sve ostalo da ona nami dade.“

S toga je „većina“ ostala kod redakcije svoga §. 6. a „manjina“ takodjer kod svoje na isti učinjene opazke očekujući obje stranke, da ug. kraljevinski odbor na to odgovori.

Većina našega kralj. odbora bila je prama manjini ipak toliko spravedljiva, da je po našoj želji pored svoga ujedno i operat sa protumnienjem manjine ugar. kralj. odboru priobćila. Nismo se bili nadali, da će stvari koristiti ako i naše protumnienje ugarska deputacija sazna, ali zaman, jer pošto je tako uglavljeni operat većine našega kralj. odbora zajedno sa operatom pododbora te na taj osnovanim „posebnim mnenjem manjine“ ugarskom kralj. odboru predan bio, u na to držanoj zajedničkoj konferenciji, kod „akademičkoga“ razpravljanja toga predmeta izrazi se predsjedničtvo ug. deputacije, da se ug. kralj. odbor nije obazreo niti obazrieti mogao na „posebno mnenje“ manjine hrv. kralj. odbora, već je podlogom svoje razprave uzeo samo predlog većine dalm.-hrv.-slav. kraljevinskog odbora, te je samo na ovaj svoje „opazke“ učinio i ove našemu odboru na dalju razpravu priobćio.

Tim povodom u sjednici našega kralj. odbora od 22. lipnja 1868., u kojoj su se „opazke“ ug. kraljev. odbora na operat naše većine razpravi podvrći imale, izjavi odmah u početku grof Jankovich, usljed našega predhodnoga dogovora u svoje kao i u ime dra. Brlića i Živkovića: „Pošto mi još uviek stojimo na stanovištu operata pododbora i na tome osnovanoga protumnenja manjine, na koji ugarski kraljevinski odbor nikakvoga obzira uzeo nije, da ćemo se mi trojica usljed toga od sada kod dalnje razprave u našem odboru u toj stvari pasivno držati“, te se iz sjednice odbora udaljismo.

Ovo je očitovanje grof J. našemu kralj. odboru na zahtjev predsjednika Vakanovića i pismeno predao.

Sad je počela naša stvar drugi vid da dobije, jer to su doćuli naravno i članovi ugarske deputacije, kojima je to još manje bilo povoljno, nego li našim drugo-

vima, jer se je želio postići u tome obći sporazum, koji na ovakav način nije bio moguć.

Evo šta se je iza toga zbilo? Odmah drugi ili treći dan poslie naše izjave dodje k meni stari Ghyczy, te u svom razgovoru žaleći taj dogadjaj i tu „scisiju“ medju nama, zamoli me, da bi se naša manjina potrudila k Deaku, kamo će i on (G.) doći, da mi tu stvar — ako je ikako moguće — izgladimo.

Mi se naravno tom prijateljskom pozivu prvaka i vodje „desnice“ i „ljevice“ ugarskoga sabora vrlo rado odazvasmo, jer se je i sa druge strane revno i iskreno nastojalo o tom, da se taj sporazumak s nami postigne, te da i mi kod predstojalih „zajedničkih konferencija“ u toj stvari svakako sudjelujemo.

Na onom usljed toga vrlo zanimivom i značajnom sastanku našem sa Franjom Deakom i Kolomanom Ghyczyem razložismo mi tom prilikom ponajprije naše po ugarskom kralj. odboru neuvaženo „protumnenje“, naglasiv, da bi se izmedju onih poslova, koji su trojednoj kraljevimi i kraljevini Ugarskoj već po „pragm. sankciji“ zajednički, i onih drugih, koje ona i preko toga postulata „državnoj zajednici“ od „dobre volje“ uslovno izručuje, povukla granica i učinila stroga t. j. načelna razlika, na što je Deak pristao, pošto je — kako on sam reče — taj postupak i Ugarska upotrebila naprama Austriji; pak se je izjavio za to, da se ta razlika kod stilizacije našega „ugovora“ tačno izrazi.

Na našu daljnju opazku i želju pristade Deak a uz njega i Ghyczy „drage volje“, da se nekoji poslovi, kao: „osiguravanje“, „udruživanje“, „putni listovi“, „pravo domovinsko“ i „policija za strance“, koje većina hrv. kralj. odbora „zajedinstvu“ izručuje, iz zajednice izluče i uvrste u obseg naše autonomije.

Glede financijalnoga pitanja o našem budgetu izrazio se je Deak shodno njegovoj prijašnjoj — u razgovoru sa mnom prigodom moga putovanja sa barunom R. učinjenoj — izjavi sasvim iskreno i otvoreno, „da zemlja, koja sa svojim porezima ne može razpolagati sama, i koja svojih sredstava za podmirivanje svojih troškova nema u svojim rukama, takva zemlja da nema ni autonomije, takva zemlja bila bi pod skrbničtvom, te bi samo na oko — prividno — obstojala (Scheinexistenz führen). Zato Hrvatska, hoće li da stoji na svojim nogama, treba da imade i svoje financije.“

Deak je u tome pogledu svoje mnienje jasno izrazio, na koje je i prisutni K. Ghyczy bio pristao, i to:

„Da oni neizravni porezi, koji bi, kad ne bi bili osnovani na jednom ključu, i kad se ne bi „zajednički“ upravljali, medjusobno samo škoditi mogli, kao: „monopol duhana“, porez na „sol, pivo i rakiju“, ti da bi porezi morali biti zajednički i zajednički se upravljati, a uz to još i zakonarstvo i uprava carine“.

„Sve ostale neizravne daće, kao n. pr „biljege“, „pristojbe pravnih posala“ i t. d., kao i svi izravni porezi, neka predju sasvim u autonomiju Hrvatske, dakle neka zakonarstvo i uprava o tih ostane u Hrvatskoj“.

„Što se tiče razmjerja prilaganja Hrvatske na podmirivanje zajedničkih troškova, imalo bi se po mnienju Deakovu pravedno obazrieti na veliku krvarinu, koju su Hrvatska i Slavonija do sada davale i još jednako davaju, te bi se po tom gornji razmjer — kvota — sveo na što manju mjeru“.

„U pogledu obterećivanja i prodavanja „krunskih dobara“ u Hrvatskoj i Slavoniji priznaje Deak, da su to načelno poslovi zemaljski, koji kao takovi pred naš hrvatski sabor spadaju“.

„Što se tiče kontingenta novakâ, može se po nazoru Deakovu već sada u ugovoru izrično ustanoviti, da ključ kod novačenja ima biti broj pučanstva, i tada ne može se Hrvatskoj učiniti nepravda“.

„Pogledom na naše zastupstvo u zajedničkoj delegaciji izjavio se je Deak, da naši poslanici na zajedničkom saboru, broj poslanika za zajedničku delegaciju, koji pripada Hrvatskoj i Slavoniji, izabiru izmedju sebe (svoje kurije) samostalno, ali ne iz svoga sabora, jer zajednička delegacija imade ipak proizlaziti iz zajedničkoga sabora, i jer je „individualnost“ Hrvatske i Slavonije dovoljno obezbiedjena u tako prostranoj autonomiji i u onom hrvatskom ministru, koji bi u Pešti zastupao interese svoje zemlje“.

Ovo posljednje bila je jedina razlika u mnienju Deakovom naprama onomu, kako se je u svoje vrieme prema meni izrazio, gdje je dopustio bio, da može Hrvatska svoj broj „delegata“ iz svoga sabora birati.

Stojeći tada u pismenom obćenju sa glavnim suradnikom „Agramerice“, J. Prausom, priobćio sam mu i ovu našu konferenciju sa D. i G., koju je on vjerno donio u „A. Z.“ br. 150 g. 1868. (a ostale na isti predmet odnoseće se vidi u brojevih „A. Z.“ 126, 129, 132, 134, 145, 146, 147 i 148 g. 1868.).

Sad je nadošlo ono vrieme, kad je i ugarska vlada (grof A. i L.) za shodno pronašla, da se u naše dogovore umieša. Jedno nespretna štilizacija §. 6. operata većine našega kralj. odbora o „financijalnom pitanju“, koja Ugarskoj nudi averzionalnu kvotu za sve „zajedničke troškove“, što svakako predpostavlja posvemašno razdruženje ugarsko-hrvatskih financija, a ovamo istodobno izriče „zajedinstvo“ cieloga državnoga kućanstva, što time u očitom protuslovju stoji; a onda opet § 7. izriče „poreze“ i sve

*

porezno „zakonodavstvo“ „zajedničkim poslom“, i to samo „načelno“ i t. d.

Sve to, pak i ona naša doznata pociepanost dala je povoda ministru-predsjedniku Andrašiju, komu, kao ni Lonyay-u, nikako nije išla u glavu ma i samo djelomična — budgetna — financijalna samostalnost Hrvatske, da našu kr. deputaciju na dogovor pozove, što on tako učini, da je najprije većinu našega kralj. odbora, a zatim nas trojicu kao opozicijonalnu manjinu k sebi pozvao.

Kako smo doznali, sa našim drugovima većine bio je grof A. brzo gotov, dokazujući im, da kod pripoznato zajedničkoga državnoga kućanstva, pak i inače iz „viših obzira“, sveukupne ugarsko-hrvatske financije treba da budu „zajedničke“, a da će oni (Ugarska) invertirati predlog hrv. kralj. odbora, te Hrvatskoj za njezinu autonomiju toliku svotu odmjeriti i ustanoviti, koliko ona bude trebala i t. d.

Kod te prilike usudio se je (kako sam tada čuo) naš sučlan Frico Kraljević primietiti, da bi to istina po Hrvatsku i Slavoniju moglo i dobro biti, pak da bi oni na to i pristati mogli, ali eto, kako se govori, sam Deak nudi nam veću sa slobodnim financijama skopčanu autonomiju, kako bi mi onda mogli u tome ići na manje? To je on — kako je Ž. u svoje vrieme pisao — njemu, a eto kako se čuje i sada našoj manjini tako govorio, pak bi nas on u tome još i desavuirati mogao? Nu na to je grof A. dobroga Fricu umirio, neka se oni toga ne boje, da će D. to učiniti, „on ne će u tome pitanju ni glasovati“. — Facit te kratke konferencije većine sa grofom A. bio je taj, da su oni na predlog grofa A. i dotično Lonyay-a pristali, da se za autonomiju Hrvatske dovoljna svota odmjeri i ustanovi, a financije

da budu sve „zajedničke". — Taj okret u mnienju većine dogodio se je u vremenu od 48 sati! —

S nami trojicom proveo je grof A. istoga dana po podne preko dva sata. Pustio nas je, da mu sa našega gledišta razložimo, što i kako mislimo, pozivajući se i na javno mnienje u zemlji, koje se nikako ne bi moglo umiriti onim, što i kako naša „većina" predlaže i t. d. Kod te prilike je i grof Jankovich, pozivajući se na našu zajedničku povjest, branio načelo našega sa Ugarskom državnoga „zajedinstva" i samostalnost našega autonomnoga budgeta, kako da je to i sam Deak potrebnim uvidio i t. d.

Grof A. slušao nas je pomno bez da bi nam što prigovarao, samo nam je preporučio, da bi mi obzirom na jur stvoreno „državno preustrojstvo monarkije" imali sada kod ugovaranja ove „nagode" pred očima i više državne obzire, osobito glede financija, koje u Ugarskoj kao i u Austriji treba da su zajedničke; ali da autonomija Hrvatske toga radi nikako štetovati ne će, da će se Ugarska za to već postarati i t. d.

Mi naravno ostadosmo kod svoga razlaganja, a gosp. grof — koji se je inače prema nami vrlo predusretljivo ponašao — odpusti nas tom nadom i tim uvjeravanjem, da će naš dogovor i sporazum svakako uspjeti, jer da to leži u obostranom interesu Hrvatske kano i Ugarske.

On je to naravno lako reći mogao, pošto je u tome dogovoru nas trojicu od „većine" odielio, te sa onom još prije našega sastanka već gotov bio.

Tom prigodom nisam mogao da podsjetim gosp. grofa na one njegove rieči, kad sam na povratku iz Sriema kod njega bio, te kad mi na moja razlaganja odgovori: „Ja, istina, nemam protiv razloženoga Vašega programa ništa, ali da ga vaša „narodna opozicija" već unapried ne depopularizira — što bi i ja sam sa njezinoga gledišta

vrlo lako učiniti mogao — ne proglašujte ga za sada nipošto, već ako to i vaš predstojeći sabor prihvati, onda ću i ja na nj pristati" i t. d.

A šta bi mi i koristilo bilo, da sam ga na to podsjetio, kad se je on kao vješt državnik eto već postarao bio, da taj „program" niti većina hrvatske deputacije ne usvoji, da dakle Magjari i ne dodju u tu nepriliku s nami se o tome načelno prepirati, već da mi sami tu našu stvar tako udesimo t. j. ograničimo, kako će njima lakše biti da na to pristanu, kao što se je i dogodilo.

Grof Andraši i Lonyay, t. j. ugarska vlada uspjela je dakle proti poznatomu joj nazoru vodje većine ugarskoga sabora Franji Deaku, koje je nazore dielio i Antun Csengery, izvjestitelj ug. kralj. odbora, inače desna ruka Deakova i vodje saborske ljevice Kol. Ghyczy-a, da je većina našega kralj. odbora napustila u §. 6. svoga operata iztaknuto stanovište i načelo samostalnoga autonomnoga budgeta, što se je vidilo odmah iz njezinoga odgovora na „opazke ug. kralj. odbora", u kojem odgovoru većina, „uvjeriv se iz predloženih joj financijalnih podataka, da bi naša tangenta za zajedničke troškove iznositi imala 3,914 700 for., da čisti prihod naše Hrvatske i Slavonije 4,891.100 for. iznaša, te da bi nam kod načela § 6. samo 976.400 for. za našu autonomiju preostalo", — napušta to svoje u §. 6. zauzeto stanovište, ter prima ponudu ug. kralj. odbora u načelu, „da se za pokriće autonomnih troškova kraljevine Hrvatske i Slavonije iz dohodaka istih kraljevina stanovita svota za stanovito vrieme izluči i zem. vladi predade"; „da se u tu svrhu po ug. kralj. odboru ponudjena svota od 2,000.000 na 2,200.000 for. ustanovi; ustanovljenje to da imade valjanost na 10 godina; da se potrošarina ne obrati na troškove jurisdikcijah, već na troškove občinah po dosadanjoj praksi; da se porezni zaostatci do g. 1867.

se je imao boriti ne samo proti prevladaloj struji u svojoj stranci, nego još i proti neprestanim i neopravdanim napadajima naše tadašnje opozicije, „Novoga Pozora“ iz Beča, koji je na mjesto nuždne obrane i podpore našoj „manjini“, izradak pododbora sa „separat-votumom“ Žuvićevim jednakom mjerom sudio i osudio: da je operat Žuvićev Hrvatskoj „nož pod vrat“ ili „brzo“, a onaj manjine „sladki, lagano ubijajući otrov“, pored sve one goleme načelne razlike, koja je medju ta dva operata postojala.

Ta naravno, lakše je bilo baciti koplje u trnje, pak se onda dati na kritiku po tako neznatnoj manjini vodećega nenaravnoga boja. Odnosne članke u „Novom Pozoru“ pisao je sam Miškatović i upirao svoj načelni prigovor proti operatu manjine poglavito na to, što se je ovaj kao i Žuvićev stavio na „krivi“ temelj pragmatičke sankcije od god. 1723. a ne na onaj (hrvatski) od god. 1712., kao da bi se ondje, gdje se radi o načelnom priznanju suvislosti i nerazdruživosti zemalja krune sv. Stjepana, u koji državni okvir i „združene kraljevine“ spadaju, druga koja zakonita podloga osim pomenute pragm. sankcije pravno i pomisliti dala!

Austrija silom okolnostî primorana, napušta naprama Ugarskoj svoju t. z. „Rechtsverwirkungs-teoriju“, prihvaća u pogadjanju sa Ugarskom „pravnu neprekidnost“ ugarskih zakona, stavlja se na istu pragmatičku sankciju kao obće pripoznati državni temelj, pri uglavljenju kojega i mi u svoje vrieme kroz svoje „hrvatsko-slavonske poklisare“ sudjelovasmo, te ga kod toga poravnanja uzima svojim pravnim izhodištem; a mi kod našega u istom pravnom okviru ležećega poravnanja sa Ugarskom, to sve da ignorujemo?! — —

Nu predjimo ovdje preko toga. Sud o cielom radu našem, dakle i ob ovom, pripada i onako povjesti, koja

ne će poštediti ma i u najboljoj namjeri učinjene pogreške bilo sa jedne ili sa druge strane, da ih po svojoj zaslugi ocieni; a baš g. M. još je za svoga života sebe i to svoje pisanje i suviše desavuirao.

Utisak one značajne sjednice osta u nas trajan. Nije šala od strane jednoga Deaka biti na takav način desavuiran, kako se je to jednoj i drugoj, a osobito našoj većini, dogodilo. Zgriešio bi svaki nas, koji bi u tome postupku Deakovu htio nazrievati samo kakav neiskren manevar da sebe opravda, jer da bi on po poznatomu položaju svome ipak mogao tu stvar spasiti t. j. njegovim nazorima izvojevati pobjedu da je htio. — Nije tako. Deak bi to zaista i učinio bio, da smo mi od strane Hrvatske u tome bili složni, da ga baš naši ljudi nisu u tome smeli, kako mi je poslie on sam kazao. On je s nami — manjinom — iskreno i ozbiljno nastojao, a uz njega ne samo stari Ghyczy i Csengery, nego i Pavao Šomšić, takodjer vrlo uvažena ličnost Deakove stranke — koji je kasnije osobitim naglaskom pravio i odobravao onu po našoj „manjini" učinjenu načelnu razliku izmedju zajednice u postulatu pragm. sankcije strogo ležeće i onih drugih zajednici pripuštenih „zajedničkih" posala — da se njihovim i ujedno našim u tome nazorima pribavi valjanost, i nema dvojbe, da bi eventualno i ostali njegovi — Deakovi — drugovi od većine uz njega pristali, da se je samo o tome radilo, pobiediti škrupule ministra-predsjednika grofa A. i Lonyay-a; ali kad se Hrvati sami toga boje, veleći, da je to „opasno" za njihovu zemlju, onda — kako mi on sam reče — „eto vam vašega sabora, pa neka on odluči, što je za Hrvatsku bolje". Kao ustavan i savjestan čovjek nije ni mogao učiniti drugačije.

Kad sam se ja poslie toga sastao sa mojim prijateljem Fricom K., ne mogoh prećutati da ga ne upitam:

„A šta učiniste, Frico, brate, kako mogoste starcu Deaku onakova što kazati; ta nije li to bila za nas najveća sramota priznati, da mi nismo u stanju biti svoji i sebe izdržavati?"

„E, što ćeš brate" — odgovori mi sasvim prostodušno Frico — „što ćeš, kad smo „bogci". Ja ono Deaku nisam rekao. To bi, istina, bilo vrlo lipo, kako ste Vi s njime bili udesili; kako si vidio, mi smo još i za jedan korak dalje pošli, ali što ćeš, kad nam .... L. dokaza, da bi naša dužnost na zajedničke troškove bila mnogo veća, nego smo mi s prvine mislili, pak da onda za našu autonomiju ne bi gotovo ništa ili bar ne bi dosta preostalo. — Možeš si misliti, kako mi je bilo slušati D. onako govoriti. Ja se tomu nisam nadao. — Težko mi je bilo odieliti se i od moga grofa i prijatelja J., ali znaš, kad su nam razložili naše siromašno stanje, da se je naš Koloman (Bedekovich) sasvim bona fide upravo preplašio i od same pomisli, da bi mi poreze — zakonarstvo i upravu — u naše ruke dobili, da mi ne bi mogli izaći na kraj; zato da je po nas daleko bolje osigurati si sigurnu svotu od zajedničke uprave i blagajne za naše autonomne potrebe. Na to još i grof A. sa ovim ... i sa onim ... E, onda sam ti brate i ja slegao ramenima, kad sam vidio, da svi drugi pristaju, pak sam si pomislio: „kud svi, tud i ćelavi Mujo". A sada neka nam sabor sudi, je li tako bilo dobro."

To mi je bilo dosta, da o tome sa ostalom braćom naše većine nisam htio ni govoriti, samo što se je jednom prilikom naš tadašnji financijer — sučlan župnik Vuković — u razgovoru o toj stvari izrazio bio, kako smo u tome pitanju sa Magjari učinili „dobar gšeft", što da će on u našem saboru jasno dokazati. To je g. V. odtuda izvodio, što je u zajedničkoj konferenciji od 7. srpnja 1868. definitivno ustanovljeno, da Hrvatska i Slavonija

ima dobivati 2,200.000 for., t. j. 45% svojih prihoda; onda od doondašnjih poreznih zaostataka 63%, a Ugarska 37%, za koju cienu ukupne financije ostaše naravno zajedničke.

Manjina je u pitanju financijalnom, istina, podlegla, ali njezini ostali predlozi kao i njezino djelovanje u obće, nije ostalo bez ikakvoga uspjeha.

Ako se sravni operat g. Žuvića sa predlogom većine našega kraljevinskog odbora, i onda oba sa uglavljenom „nagodom", onda će se viditi neka postignuta razlika ili promjena „na bolje", koja se samo uplivu manjine i njezina „protumnienja" pripisati može, a ta je:

1. da se je izraz „državne zajednice" sasvim čist održao;

2. da su „zajednički poslovi" koji iz te na pragmatičkoj sankciji utemeljene „državne zajednice", nuždno sliede, premda ne onako jasno i precizno, kako je to bilo u operatu i predlogu manjine, nu ipak tako obilježeni, da se vidi njihova načelna razlika od svih onih drugih „zajedničkih posala", koji se „ovom nagodom" za takove priznaju i označuju. (Vidi §. 5. nagode), onda:

3. U nagodi (§. 9.) manje je predmeta stavljeno medju zajedničke poslove, nego je to po većini našega kraljevinskog odbora predloženo bilo.

Za redigovanje „nagode", kako je u zajedničkim konferencijama „većinom glasova" uglavljena bila, odredjen je bio odbor od šest lica, i to: sa strane Ugarske: Deak, Ghyczy i Csengery, a sa strane Hrvatske: Žuvić, Šuhaj i grof Jankovich; nu redakciju je obavio A. Csengery, koji je ujedno bio izvjestitelj ug. kraljevinskog odbora.

U zajedničkoj sjednici od 24. srpnja 1868. prihvaćena bi po odboru predložena i u sjednici pročitana re-

dakcija „nagode", proti kojoj je grof Jankovich u zadnjoj sjednici našega kraljevinskog odbora od 25. srpnja podnesao po manjini podpisano sliedeće

Očitovanje.

„Budući da je od oba kraljevinska odbora većinom glasova zaključena i u zajedničkoj formalnoj sjednici od 24. srpnja 1868. proglašena „nagodbena osnova" u svojoj cielosti, a naročito u ustanovah §§. 5, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 40, 41, 44, 45, 50, 51, 52, 53 i 54 načelno uredjena, unatoč nazorima podpisane manjine hrvatskoga kraljevinskog odbora u operatu pododbora izraženim, očitujemo mi podpisani u manjini ostavši članovi hrv. kraljevinskog odbora, te dajemo ovo svoje očitovanje u zapisnik: da se mi sa nagodbenom osnovom, stvorenom na taj način, osobito glede njezinih gore navedenih ustanova ne slažemo, te si ujedno pridržavamo pravo, svoje protivno mnienje podnieti u formi „izpravaka" k dotičnim našim nazorima protivnim ustanovama budi g. predsjedniku hrv.-slav. kraljevinskog odbora ili pako u svoje vrieme samomu saboru".

U Pešti dana 25. srpnja 1868.

Grof Jankovich v. r.,
član hrv.-slav. kralj. odbora.

Dr. Ignjat Brlić v. r.,
član hrv.-slav. kralj. odbora.

Jovan Živković v. r.,
član hrv.-slav. kralj. odbora.

Na ovo je u istoj sjednici po većini sliedeća odluka donešena:

„Pošto se iz istoga naslova uvidja, da je taj akt (spis) upravljen proti utanačenju zajedničkoga odbora tako ugarskoga kao i dalm.-hrv. slavonskoga i s toga odbor ovaj scieni, da jednostrano o medjusobnom faktumu ništa odlučivati ne može i zato je nepročitani spis stante

sessione presv. gosp. grofu Juliju Jankovichu natrag povraćen".

Ovo naše očitovanje počelo se je u pomenutoj sjednici čitati, pa tek kad se je iz sadržaja opazilo, na što ide, odustalo se je od daljega njegova čitanja i gornja odluka izrečena.

U isto vrieme je grof J. i u „P. Lloydu" javno se očitovao, — koje je očitovanje, njegovim podpisom providjeno i naša „Agramerica" u broju 172 doniela — zašto da se on sa tako i tako uglavljenom „nagodom" u svemu slagati ne može, želeći da bi se sada u zemlji otvorio o tome put izrazu slobodnoga javnoga mnienja.

„Da bi se načelu odgovorne parlamentarne vladavine za dosta učinilo, treba da se zemlja i izvan sabora javno i slobodno izraziti može.

„Grof J. vrlo žali, da to danas u našoj zemlji moguće nije, što on, — premda i na inače slobodoumnu ug. vladu pada sjenka sumnje, — neće da u grieh upiše njemu poznatom slobodoumlju g. ministra-predsjednika grofa A.: „Žali, da je za vrieme današnje vladavine u Hrvatskoj i Slavoniji obdržavanje glavnih županijskih skupština obustavljeno, što ni za vrieme Šmerlinga i Bacha nije zabranjeno bilo, jer su one onda dobre bile, da se odlučno izraze proti „veljačkomu patentu", pa kad nije to onda bila pogreška dati kroz županijske skupštine izraza i oduška javnomu mnienju Hrvatske, tim više bi to bilo nuždno danas u tako važnom poslu, gdje se radi o ugovoru i pogodbi dviju zemalja, koja treba da bude iskrena i trajna. Ovo bi tim nuždnije bilo, pošto se mi u Hrvatskoj i Slavoniji nalazimo još pod „dikasterialnom vladom".

„Isto tako je vrlo žaliti — veli grof J. — da nam je i sloboda štampe pod u zemlji još uviek vlada-

jućim „bahovskim“ policajnim štamparskim zakonom vrlo skučena, tako, da je opoziciona štampa (N. P.) iz zemlje u Beč pobjeći morala, i t. d. Na koncu svoga u tome smislu dosta obširnoga razlaganja veli grof J., da je morao ovo nekoliko rieči predati javnosti, i to putem javne ugarske štampe, da na taj način povuče pozornost ugarskih državnika na vladajuće u našoj zemlji javne odnošaje i okolnosti“.

Kod zaključenja zadnje zajedničke sjednice obiju kraljevinskih deputacija držao je predsjednik, obće uvaženi grof Antun Majlath, svoj „zaključni govor“, koji je vriedno da se ovdje zabilježi, jer ga nema u našim saborskim spisima, kao ni našega očitovanja.

Grof Majlath reče u glavnom: „S podpuno mirnom savješću možemo pogledati na rezultat našega djelovanja, jer mi postavismo temelj, na kom će nam sretnija budućnost trajno ustavno stanje donieti. Mi smo u nagodi (ugovoru) ono što je najvažnije, ideju naše, iz pragmatičke sankcije izviruće, nerazlučive pripadnosti (suvislosti) izrekli. Na osnovu iste mi smo eksistenciju zajedničkih posala priznali, način njihova razpravljanja normirali i broj zastupnika ustanovili.

„Mi smo financijalne odnošaje naprama Ugarskoj uredili i postarali se, da autonomija Hrvatske u zakonarstvu i upravi glede unutarnjih poslova, nastave i bogoštovja te pravosudja trajna i za uviek moguća bude, jednom rieči, naša nastojanja su na to smierala, da neodvisnost Hrvatske utemeljena bude.

„Ništa nije ostalo neizravnano, do li jedino pitanje teritorijalno. Pošto smo mi u tom pogledu „instrukcijom“ vezani, ne mogosmo u tome do konačnoga rezultata doći, nu nadamo se pouzdano, da će nam mudrost vlade i otčinska brižljivost Njegova Veličanstva shodno sredstvo

pružiti, kako bi se i to pitanje na zadovoljstvo obijuh zemalja riešilo.

„To su podloge od velikog zamašaja, na kojih će nam mudrost i pravdoljublje zakonodavnih tiela obijuh zemalja usrećujuću budućnost donieti, koja će najopasnijim burama znati odoljeti.

„Najsjajnija zasluga na postignuću toga rezultata pripada štovanoj hrvatskoj deputaciji, koje izvrstni predsjednik sa štovanim članovima ne požališe nikakvoga truda, ostaviše svoje domaće krugove, da ovdje uz najveće požrtvovanje izpune svoju gradjansku i patriotičku misiju. Primite za to moju srdačnu zahvalnost.

„Izpunivši tako Vašu gradjansku dužnost, budite kod Vaših štovanih komitenta i kod cieloga hrabroga hrvatskoga naroda tumači onih bratskih osjećaja, koje mi za nj gojimo u blagodarnoj uspomeni na ona vremena, dok ste kroz osam vjekova u sreći i nesreći naši bratski sudbine-druzi bili, i ne samo na bojnome polju s nami zajedno za održanje europejske civilizacije krv prolievali, nego i pri razpravama kod zelenoga stola s nami zajedno vojevali za uzpostavu ugnjetene slobode.

„Stavite im do znanja, kako im iz dubine srca želimo, da uz procvat njihove narodnosti i gospodarstvenih odnošaja zemlje jaki postanu, te da mi oba naroda pod stiegom zajedničke slobode sretno živjeti uzmognemo". — Napokon se zahvali i štovanomu izvjestitelju Csengery-u, kojega izvanredna politička vještina i neutrudiva djelatnost bila je samo kadra ovako težkoj zadaći udovoljiti.

Na to je u kratko odgovorio predsjednik hrvatske deputacije Vakanović i zahvalio se — na hrvatskom jeziku.

Tim je bila naša stvar u Pešti dokončana.

Pri svršetku bilo je još govora o željezničkoj prugi „osiečko-riečkoj", koja bi se imala izvesti obzirom na luke u Kraljevici i Bakru postojeće, onda i o pobočnoj prugi iz Čakovca preko Varaždina u Zaprešić, koja pitanja potakla je naša deputacija, nu koja su se kao na nagodu nespadajuća po ug. deputaciji odklonila time, da će se ti zahtjevi u svoje vrieme na zajedničkom saboru staviti i od njihove strane podupirati moći.

* * *

Pošto je posao hrvatskog kao i ugarskog kraljev. odbora uglavljenjem „nagodbene osnove" bio dogotovljen, preostalo je još, da sada i oba sabora — hrvatski i ugarski — svoju odlučnu o tome reknu.

Ugarska deputacija podniela je svoj „izvještaj" o tome svomu saboru u sjednici od 3. kolovoza 1868. U tome izvještaju, koji u kratko govori o rezultatu medjusobnoga dogovora, koji se u predloženoj „nagodbenoj osnovi" ogleda, da se samo u jednoj jedinoj točki nagodbene osnove nije moglo doći do sporazumljenja, a ta je glede grada Rieke i riečkoga kotara.

Držeći se obje deputacije svoga u tome pitanju još od prije zauzimanoga stanovišta, veli se u tom izvještaju:

„Budući da se kod takva razilazenja mnienjah sporazumljenje nije moglo postignuti, ugovoreno je, da se zaključak u tome pitanju s obadvie strane, uklonivši svaki u tome nagodbeni predlog, pridrži neposredno dotičnim zakonarstvom". Naša pako deputacija u svome izvještaju od 12. rujna 1868. navodeći, da glede grada Rieke i kotara riečkoga nije došlo do sporazumljenja, predlaže: „da prije svega vis. sabor u tom pitanju potrebite korake učiniti blagoizvoli".

Naš radi tih nagodbenih dogovora dne 5. veljače 1868. na neizvjestno vrieme odgodjeni sabor sastao se je po svršetku gornjega posla dana 12. rujna 1868.

Za vrieme toga kratkoga razdobja od 24. srpnja, kao dana zaključene „nagodbene osnove“, pak do 12. rujna iste godine, kao dana našega iznovičnoga sastanka u saboru, bila je pomenuta nagodbena osnova predmetom obćega novinarskog pretresivanja, i to kako u našim domaćim tako i u stranim listovima.

Ugarski listovi bez razlike stranaka, a uz ove od česti i bečka štampa, pozdraviše taj nagodbeni rezultat kao veliku dobit i korist za Hrvatsku, dok su ga s druge strane bečki „Wanderer“, „Reform“ i jedan hrvatski državnik u „Vaterlandu“ osudjivali iz više razloga, a osobito radi uzkraćenja samostalnoga budgeta.

U našoj pako štampi s jedne strane „Hervatske Novine“ preuznosiše taj postignuti uspjeh kao „veliku pobjedu“ naše „unionističke“ stranke, označujući svakoga „fakcioznim strančarom“, koji bi se uglavljenoj osnovi u ičem uzprotivio, dok joj je opet s druge strane „Novi Pozor“ i ono dobra odricao, što je u sebi sadržavala, te je kao „izvor nezakonitosti“ u svojoj cielosti osudio.

Bilo je osim toga još i pojedinih naših narodnih i unionističkih publicista, koji su branili stanovište „manjine“ kraljevinskoga odbora, želeći, da bi se bar to u našem saboru postiglo, što je manjina u Pešti predlagala.

Nu kako su stvari tada stajale, vidilo se je već unapried, kad smo se u saboru iznova sastali, da od kakove i najmanje preinake — alteriranja — „uglavljene nagode“ nema ni govora, jer — kako se je sa neke strane pronio glas — tada bi opet sve u pitanje stavljeno bilo.

Onomu dakle, čemu smo se mi nekoji još nadali, da će nam izražena uvidjavnost i otvoreno držanje jednoga Franje Deaka i drugih ugarskih državnika u toj

stvari u našem saboru u pomoći biti, nije više bilo izgleda.

U takovom razpoložaju dočekasmo i razpravu — generalnu debatu — o izvještaju i predlogu većine kraljevinskoga odbora, koja je u petoj sjednici od 21. rujna 1868. započela, i to: prvo je izvjestitelj J. Car po pročitanju izvještaja u kratko progovorio, koji su razlozi „većinu" kralj. odbora naveli, da je predloženu osnovu tako prihvatila, koju i vis. saboru na prihvat preporučuje.

Ovdje mi je uzgredno napomenuti, da je u prošloj saborskoj sjednici od 14. rujna 1868. na predlog samoga saborskog predsjednika, iz razloga toga, što je „riečko pitanje" po nagodbenoj osnovi „ostalo otvoreno", izabran bio odbor od sedam lica, koji će o tome „važnom" pitanju saboru svoje mnienje i predlog podnieti.

Pošto je u saboru i predlog „pododbora" ili „manjine" kralj. odbora pročitan bio, podieljena bude poslie izvjestitelja meni rieč, da obrazložim to naše protumnienje.

Premda sam unapried bio uvjeren, da mojim govorom nikakvoga uspjeha polučiti ne ću, ipak sam po svojoj dužnosti kao bivši izvjestitelj pododbora u podužem govoru mome izložio i potanko obrazložio sve one načelne razlike izmedju operata većine u obliku predložene „nagodbene osnove" i predloga manjine, naravno i sve ono, kako se je do toga došlo; navadjajući rieči i opazke samoga Deaka, kao i njegov „Expediens" o riečkom pitanju, koji se je u tom sastojao, da nam je on (D.) u zadnjoj sjednici, kad je „riečko pitanje" na red došlo i mi se ne slagasmo, u tome pogledu ovo kazao:

„Držite se vi vašega prava i ne popuštajte od toga, tako ćemo isto činiti i mi. Vi ćete iskati od krune, da se Rieka pripoji Hrvatskoj, a mi, da se ona

utjelovi Ugarskoj. Tad će možda kruna — da se ne bi riešenje ovoga predmeta kako prenaglilo — staviti u tome kakovu shodnu propoziciju i takovu vašemu i našemu saboru predložiti." Tako osta riečko pitanje „in suspenso", ali ga nije trebalo od nagode odieliti (izlučiti). To je već onda, znajući kako mi naprama Ugarskoj stojimo, porodilo u meni opravdanu bojazan, da je Rieci kao „našoj" odzvonilo.

S toga sam u govoru mome, pozivajući se na taj „Expediens" Deakov, i apostrofirao našu saborsku većinu, da se ne bi usudila u smislu nagodbene osnove odieliti riečko pitanje t. j. riešenje toga pitanja od same nagode ili ovu bez obzira na to pitanje bezuslovno prihvatiti, jer bude li naša nagoda ovako prihvaćena i sankcionirana, onda se je bojati, da „riečko pitanje" ne će biti za nas onako riešeno, kako bi se nadati mogli, ako se ono od nagode ne odieli ili ova ne primi bezuslovno, kako je to već i u predlogu pododbora na kraju naglašeno, „da se rezultat „nagode" u svih njezinih tačkah kao jedna cielost smatrati ima".

U istoj sjednici pročitan je bio pismeni prosvjed narodnih zastupnika iz riečke županije: Vončine, Durbešića, Plešea i Turkovića proti zakonitosti sabora i njegovih zaključaka, pridružujući se i oni izstupivšim iz sabora narodnim zastupnicima.

Pošto se je drugi dan generalna debata o nagodbenoj osnovi nastavila, govorili su od strane manjine — na izmience — još dr. Brlić, barun Lazar Hellenbach i grof J. Jankovich, a od strane većine Zlatarović, dr. Šuhaj, L. Petrović, biskup Soić, Vuković, F. Kraljević i napokon Žuvić.

Dr. Šuhaj zaključio je svoj govor ovim riečima: „Obzirom na postignuti rezultat mogu poput velikoga nje-

mačkoga reformatora pred lice Europe doći, te reći: „Evo nas, tako uradismo, drugčije ne mogosmo!“

U istinu liepa fraza, nu da li je ovdje i umjestna bila? — —

Žuvić, komu sam ja radi izvraćanja sa moje podpredsjedničke stolice više puta u rieč upadao, završio je svoj govor predlogom, da se nagodbena osnova bez svake dalje generalne i specijalne debate nepromienjeno „en bloc“ primi, na što kuća, ne slušajući na prigovore, uz burno povladjivanje većine, ustajanjem sa sjedala, velikom većinom pristane.

Kod takovoga glasovanja ostali su sjedeći: grof Jankovich, Živković, dr. Brlić, biskup Smičiklas, Kontić i dr. Stojanović, koji je taj dan prvi put u sjednicu došao bio; a Živkoviću, na opetovano potraživanje kao izvjestitelju protupredloga, ne dadoše više do rieči doći.

Tako se je svršila ta znamenita sjednica u povjesti ugarsko-hrvatske nagode.

*
* *

Ovako zaključena „nagoda“ podnešena bi Njegovom Veličanstvu na potvrdu saborskom deputacijom u osobi predsjednika Vakanovića, grofa Petra Pejacsevicha i biskupa Soića; a uz to i reprezentacija u „riečkom pitanju“, koju je saborski odbor „ad hoc“ sastavio, a saborske pak sjednice dana 28. rujna 1868. do sankcije nagode odgodjene.

U istoj sjednici položio je grof J. Jankovich svoj zastupnički mandat.

Ma da strogo ovamo ne spada, ipak je vriedno ovdje u kratko zabilježiti, da je „Agramer Zeitung“, koja je u našoj ustavnoj i nagodbenoj borbi pod vještim perom glavnoga joj suradnika Josipa Prausa patriotičnu ulogu igrala, dana 16. listopada 1868. prestala

biti vlastničtvo dotadašnjega ujedno urednika i nakladatelja Nauma Mallina, pošto ju je banske časti namjestnik barun R. od M. prekupio, a usljed toga odstupivšega Prausa F. pl. Chernel kao „urednik“ zamienio. — —

Sad se nalazimo u onom kratkom razdobju izmedju odgode sabora i potvrde nagode.

U saborskoj adresi o riečkom pitanju, zaključenoj u saborskoj sjednici od 26. rujna 1868., koju je nagodbena saborska deputacija takodjer sobom poniela, stavljena je bila na Nj. Veličanstvo ova „prepokorna molba“:

„Da blagoizvoli V. V. u otčinskom nagnuću, koje je prema vjernomu narodu ovih kraljevina vazda gojilo, ovime izkazanomu neoborivome pravu kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na grad Rieku i njezin kotar zakonito priznaje pribaviti i time vjerno odani narod ovih kraljevina za uviek umiriti“ i t. d.

Na ovu, po gore navedenoj „trojnoj“ saborskoj deputaciji Nj. Veličanstvu dana 9. listopada 1868. u budimskom dvoru predanu adresu, blagoizvoljelo je Njeg. Veličanstvo u svome odgovoru naglasiti svoju radost i zadovoljstvo, „da su sva obstojavša državopravna pitanja izmedju ug. državnoga sabora i hrvatskoga sabora poravnana na umirenje obijuh strana, i da se stara historička sveza ...... može smatrati opet uzpostavljenom“.

„Samo što se tiče Rieke, nije jošte pošlo za rukom prijateljskim putem postići sporazumljenje“.

„Vodjen uvjerenjem, da je najljepša Mojih vladarskih dužnostih ondje, gdje se interesi Mojih naroda razstavljaju, Mojom kraljevskom riečju izmirujući i poravnavajući posredovati“;

„uzdajući se u lojalno i iskreno susretanje . . . . . nadam se pouzdano, da će se kao u svih drugih odno-

šajih, takodjer i pogledom na Rieku postići željena prijateljska nagoda. Ja ću s toga savjetnike Moje ug. krune bezodvlačno uputiti, da Mi, posavjetovavši se sa zastupnici svih pri tom učestvujućih, podnesu shodne predloge, koji se tada imadu kao kraljevske propozicije tako ug. državnomu kao i hrvatskomu saboru predložiti, ter koji . . . . . medjusobno sporazumljenje imadu postići, da tako svršeno djelo poravnanja, Menom potvrdjeno, uzmogne što prije stupiti u život".

„Kraljevskim riešenjem odlučio bih samo u onom slučaju, ako se na temelju Mojih, umirenju svih učestvujućih namienjenih predloga, željeni i dužni uspjeh ne bi mogao postići. Priobćite to svojim komitentom" i t. d.

U prie naznačenu svrhu sastala se je „mješovita konferencija" za riečko pitanje u Pešti, i to: od strane Hrvatske: dr. Šuhaj, grof Pejacsevich, J. Žuvić i K. Bedekovich; od strane grada Rieke: dr. Randić, Verneda, Scarpa i Giachi; a od strane Ugarske osim g. ministra-predsjednika A.: saborski zastupnici: F. Deak, Lj. Horvath, K. Ghyczy, K. Tisza. P. Nyary, P. Somšić, A. Csengery, G. Varady, F. Pulszky, G. Klapka, S. Bittó i barun Podmaniczky; a od gornje kuće L. pl. Szögyényi i barun B. Lipthay.

Na osnovu dana 28. listopada kod ministra-predsjednika obdržavane konferencije gornjih pouzdanika ug. sabora u tome pitanju izašla je „oficiozna viest": „da se riečko pitanje može riešiti samo uvaženjem svestranih interesa i da idea — razpraviti ovo zamršeno pitanje na temelju „kraljevske propozicije" — ne protivi se niti zaključku hrvatskoga, niti zaključku ugarskoga sabora a niti željam Rieke". — To je bio kao „dementi" na razne tomu protuslovne glasove štampe. — Dogovori

su bili medjutim medjusobno vodjeni, ali — bez pozitivnoga rezultata.

Nu baš uslied tih dogovora izašao je u smislu onoga odgovora, koji je Nj. Veličanstvo našoj nagodbenoj saborskoj deputaciji o riečkom pitanju dati blagoizvolilo, da će u tom pitanju „svojom kraljevskom propozicijom posredovati“, datiran u Budimu dana 7. studenoga 1868. a proglašen na ugarskom saboru dana 9. studenoga, onaj značajni kralj. odpis, koji govori o postignutoj i ustanovljenoj „nagodi“ izmedju državnoga ugarskoga i hrvatskoga sabora i to glede svih pitanja, „izim grada Rieke, njezine luke i njezina zemljišta, glede koje nije postignuto umirujuće sporazumljenje“.

U tom se dalje veli: .... „Budući pako, da Nam je toliko na srcu, da se i ova jedina prepona podpuno ukloni na umirenje svih interesovanih, držimo za osobitu Našu kraljevsku čast, da medju dotičnimi iznova pokušamo prijateljsko poravnanje.“

„Pozivamo s toga s ovom Našom kraljevskom propozicijom zemaljska zastupstva, tako Ugarske kao i Hrvatske, Slavonije i Dalmacije .... da uvaže, da od Naše predšastnice slavne uspomene Marije Terezije izdana diploma, na kojoj se osniva zak. čl. 4.: 1807. jasno kaže: „Trgovački grad Rieka sa svojim područjem ima se i nadalje smatrati kao k Svetoj ug. kruni spadajuće posebno tielo te se s njim u svemu tako postupati“, da historičke razpre i na njih osnovana izvadjanja puste na stranu te se slože u glavnoj misli .... naime, da grad Rieka s njezinom lukom i zemljištem sačinjava posebno ugarskoj kruni spadajuće tielo; i prema tomu da ugovore, da se uz sudjelovanje Rieke medju njimi prijateljskim putem ustanovi sve ono, što zahtievaju pra-

vedne želje dotičnih i zajednički interesi svih zemalja Sv. krune ugarske.“

„Da će se ova Naša kraljevska propozicija prihvatiti, nadamo se tim pouzdanjem“ i t. d. (dolazi obrazloženje, zašto da se prihvati); pak se dalje veli: „da se razlika mnienja može odnositi samo na one predmete (nezajedničke), u pogledu kojih Hrvatska ima po smislu nagode svoju posebnu autonomiju — svoje posebno zakonarstvo i upravu.“

„Buduć pako, da se ovi predmeti dadu stalno najsigurnije ustanoviti prijateljskim sporazumljenjem izmedju interesovanih stranaka, pozivamo ovim zemaljska zastupstva tako Ugarske kao i Hrvatske, da u tu svrhu svako iz svoje sredine izabere po jednu zemaljsku deputaciju, a Mi ćemo pozvati i grad Rieku, da posebnom deputacijom učestvuje kod tih razprava o prijateljskom poravnanju, kako bi se na taj način našao put, kojim bi se posljednja ova zapreka podpune nagodbe uklonila. Do onda pako, dok se to ne svrši uspješno, može medju Ugarskom, Hrvatskom i Slavonijom stvorena nagodba stupiti u život“ i t. d.

„S toga ništa ne smeta — veli se nadalje u kralj. odpisu — da se razpravljaju nagodbom ustanovljeni „zajednički poslovi“ na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru, da hrvatski sabor u tu svrhu svoje poslanike izašalje u zajednički sabor i odatle u delegaciju, i da u tih poslovih zajedničko ugarsko-hrvatsko ministarstvo vodi upravu.“

„Ne stoji na putu, da Hrvatska i Slavonija počmu u nagodbi pridržanu im autonomiju izvršivati u svih pitanjih, koja se ne tiču Rieke i njezina kotara.“

„Nema dakle nikakova uzroka, da se radi dogovaranja, koja se na temelju zajedničkih razprava uslied

ove Naše propozicije o riečkom pitanju povesti imaju, ostale česti .... nagode odmah stupe u život“ ......

„S toga želimo, da Nam se od oba zemaljska zastupstva prihvaćena već nagodba što prije podnese na kraljevsku potvrdu i sankciju i poslie ovih da stupi u život“ i t. d. —

. Ovaj kraljevski odpis bude u sjednici ugarskoga sabora od 11. studenoga na predlog Deakov po kratkoj razpravi prihvaćen i zaključeno: nagodbenu osnovu Nj. Veličanstvu odmah na potvrdu podnieti; onda, da se za otvoreno riečko pitanje od strane ugarskoga sabora, hrvatskoga sabora i grada Rieke izaberu po četiri člana u odnosnu mješovitu deputaciju. —

Naš sabor sastao se je tek 16. studenoga u 22. svoju sjednicu, u kojoj bijaše pročitan prije navedeni na naš sabor upravljeni prev. kralj. odpis u pogledu ugarsko-hrvatskoga poravnanja, datiran u Beču dana 8. studenoga 1868.

U tome sa onim na ugarski sabor upravljenim sasvim ravnoglasnom kr. odpisu, dolazi naprama ugarskomu jedino ova načelna razlika: pošto je ugarski sabor s našim ugovorenu nagodu na kraljevsku potvrdu tek odpraviti imao, dok je ona sa naše strane kruni već podastrta bila, glasi odnosna stavka na naš sabor upravljenoga odpisa ovako: „Vodjen tim osvjedočenjem i očekivajući za stalno, da će sastavši se opet sabor kraljevinah Naših Hrvatske, Slavonije i Dalmacije učinjeni po Nami glede grada Rieke, njegove luke i kotara predlog („propoziciju“) prihvatiti isto tako, kao i sabor kraljevine Naše Ugarske, pronašli smo podjedno udieliti posebnom listinom previšnju Našu potvrdu državopravnoj nagodi, koju Nam Vjernosti Vaše u pomenutu upravo svrhu predložiše

s gore navedenom preponiznom predstavkom od 26. rujna t. g.“ i t. d.

Medjutim je ugarski sabor u svojoj dva dana prije, t. j. **14.** studenoga obdržavanoj sjednici, u kojoj se je po prijašnjem Deakovu predlogu i zaključku od 11. studenoga razpravljalo o inartikulaciji ugarsko-hrvatskoga nagodbenoga zakona, zakonsku osnovu u §§ 1. do 65. bez promjene prihvatio, a § **66.** o Rieci u smislu u gornjem kralj. odpisu stavljene i po njemu prihvaćene „kraljevske propozicije“ tako preinačio:

„U smislu predstojećih paragrafah pripoznaje se, da spada k zemljištu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije:

1. Sve zemljište, koje sada sa gradom Bakrom i njegovim okružjem spada županiji riečkoj, izuzevši grad Rieku i njegovo okružje, koji grad, luka i okružje (kotar) sačinjavaju posebno s ugarskom krunom spojeno tielo (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus) u pogledu posebne autonomije, koja ovomu tielu pripada, i na nju protežućih se zakonarskih i administrativnih odnošaja učinit će se putem deputacijonalnih razprava izmedju Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te grada Rieke dogovor zajedničkim sporazumljenjem“.

Ovako uredjena nagodbena zakonska osnova bude prihvaćena bez primjetbe, te „gornjoj kući“ predana, u kojoj je pročitana i takodjer bez primjetbe prihvaćena bila.

U našoj saborskoj sjednici od 17. studenoga, dakle odmah drugi dan iza pročitanoga kralj. odpisa — pošto je ovaj medjutim tiskan, pri početku sjednice medju članove porazdieljen bio — bude na predlog F. Kraljevića većinom glasova (dr. Stojanović i Živković govorili su proti tomu) zaključeno, da se pomenuti kr. odpis odmah u pretres uzme.

U toj razpravi proti tomu, da bi se kraljevska „propozicija“ u pogledu Rieke prihvatila, govorili su

dr. Stojanović, Živković i dr. Brlić, navodeći u glavnom i to dr. St.: da kr. odpis smatra načelno pitanje već riešenim, koje se tek riešiti ima; da se radi Rieke — njezine autonomije — u dogovor upuštamo, a ovamo se ona priznaje u reskriptu kao „separatum corpus"; da je poziv u reskriptu na čl. IV. od g. 1807. nekorektan, jer da tih rieči u zakonu nema; da mi ne možemo smatrati Rieku — koja ovdje u našem saboru zastupana biti ima — sebi ravnopravnim faktorom; jer time, ako se taj kr. odpis primi, rušimo naš državni temelj i t. d. S toga predlaže: izbor posebnoga odbora, koji će podnieti posebni predlog; a nije nikako zato, da se kr. odpis ovako „en bloc" primi.

Zastupnik Živković u glavnom reče: „Temelj sabora je „cjelokupnost" onakova, kakova jest. Rieka je sastavni dio naše kraljevine. Primi li se ovaj reskript, kojega propozicija glasi, da je Rieka izlučena iz našeg integriteta, kao „separatum corpus coronae regni Hungariae", onda je to pitanje načelno danas riešeno, i tada se Rieka stavlja s nami u ravan položaj na dogovor prama kruni; ako to priznamo, onda nismo pozvani da rješavamo to pitanje za nas; rušimo dakle onaj temelj, na kojem ovaj sabor valja da stoji, t. j. da ono, što on državopravno ugovara, i za Rieku važi, pak baš da bi se i prihvatio pravac „dogovaranja" da bi se u tome slučaju na grad Rieku odpadajući izaslanici samo iz ovoga sabora, u koji i oni spadaju, birati mogli, s toga da kralj. reskript niti glede propozicije a niti glede načina prihvatiti ne može". Napokon dr. Brlić, pozivajući se na mnienje kraljevinskog pododbora o Rieci, po kom je ona sastavni dio kralj. Hrvatske, naglašuje opasnost, koja bi prihvatom kralj. propozicije više za Ugre nego li za nas proizaći mogla i želi u tom pitanju ustmeno glasovanje.

Za prihvat kralj. reskripta onako kako glasi, govorahu osim Kraljevića još: Zlatarović, Bedekovich i L. Petrović, od kojih prvi t. j. Zlatarović je naglasio: da se ovdje ne radi o prihvatu kakove „zakonske osnove“. (A da šta je bilo drugo u reskriptu iniciativom krune predložena „kraljevska propozicija“, pak još od takovoga zamašaja? Op. Ž.). Kruna stavlja samo „predlog“, a jezgra propozicije jest, da se praporno riečko pitanje putem daljnjeg dogovora svrsi privede. Riečani su pozvani samo radi boljega obavještenja, a što se veli, da je Rieka „separatum corpus“, to je samo motivacija (?!) i t. d. S toga je za to, da se prihvati idea krune u odpisu izražena.

Brlićev predlog o ustmenom glasovanju, nebudući dovoljnim brojem članova poduprt, odbija se, te kralj. odpis bude po predlogu K. većinom glasova primljen, a kod glasovanja ostaše sjedeći: dr. Stojanović, dr. Brlić, Vukotinović, Živković i još dvojica članova.

Prihvatom kraljevskoga reskripta, te u njemu inicijativom krune stavljene „kraljevske propozicije“, učinio je naš sabor, prem u drugoj formi, ono isto, što i ugarski, koji je nakon tako prihvaćene propozicije kraljevske drugi dan, 14. studenoga, na temelju iste, preinačenje redakcije §. 66. nagodbene osnove u pogledu grada Rieke preduzeo onako, kako je kralj. propozicija glasila.

Sad se je u našem saboru dogodilo ono, što ustavnoj formi nije odgovaralo.

Ugarski sabor, prihvativši gornju propoziciju kraljevsku, mogao je preinaku redakcije §. 66. nagodbene osnove pravilno zaključiti i obaviti, jer se je ta osnova još kod njega — u svojoj cielosti t j. glede §. 66. ne prihvaćena — nalazila. To je ustavnoj formi posve odgovaralo, no naša nagodbena osnova došla nam je odozgo

sa poznatom t. z. „krpicom“ na §. 66., koja je na sebi sadržavala štilizaciju iz kraljevskoga reskripta, kakova je i sada u nagodi, dakle bez da je i na našem saboru ta nova redakcija na osnovu prihvaćene kralj. propozicije i razpravljena t. j. formalno prihvaćena bila.

To je bila pogreška u pogledu forme, koju sam i ja u mome govoru o reskriptu naglasio.

Ali kad je naš sabor na gore navedeni način dana 17. studenoga kraljevski reskript u svojoj cielosti prihvatio, dakle i onu propoziciju o položaju Rieke kao „posebnom tielu ug. krune“ itd., onda je drugi dan t. j. 18. studenoga u našem saboru proglašen bio prev. kr. odpis od 8. studenoga 1868., kojim se naša nagodbena zakonska osnova potvrdjuje, i to sa t. zv. krpicom na §. 66. i na istoj novom, kraljevskoj propoziciji odgovarajućom redakcijom istog paragrafa.

Pošto je nagoda ovako u svojoj cielosti pročitana bila, reče odmah predsjednik sabora:

„Dočim je nagodba, sklopljena medju kraljevinom Ugarskom i Hrvatskom, potvrdjena po Nj. Veličanstvu, dakle uvedena u zakon, imade se pečatati, medju članove podieliti i stupiti na njegovo izvršivanje“.

Govorilo se je onda, da je taj kralj. odpis, kojim se nagoda sa tim novim §. 66. potvrdjuje, našemu saboru zajedno stigla, sa onim kralj. odpisom, koji je one kraljevske propozicije u sebi sadržao, (oba su datirana od 8. studenoga 1868.), pa tek, kad su se ove dana 17. studenoga u saboru prihvatile, moglo i smielo se je stupiti drugi dan, t. j. 18. studenoga sa proglašenjem onoga kr. odpisa o potvrdi nagode; pošto se je sada nova redakcija §. 66. nagode slagala sa redakcijom prihvaćene kr. propozicije kao i ugarske nagodbene osnove. Još je u sjednici od 19. studenoga za-

ključio sabor zahvalnicu Nj. Veličanstvu na potvrdjenju nagode. —

* * *

Tako je postao naš državni temeljni zakon — hrvatsko-ugarska nagoda — koja se ujedno smatrati ima i kao zakoniti izliev našega hrvatskoga historijskoga javnoga prava isto, kao i uzakonjena bivša: „jura municipalia regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae".

A sada predjimo još u kratko, da vidimo, šta taj naš „pactum conventum" sa Ugarskom dobra u sebi sadržava?

Pored svih naših pogrešaka, učinjenih za vrieme ustavnoga preobražaja naše zemlje, t. j. pored svega toga, da se je s jedne strane g. 1866. i 1867., dakle u dva puta, propustilo upotrebiti zgodno vrieme i okolnosti za povoljniji ugovor Hrvatske sa Ugarskom; a s druge — „unionističke" — strane g. 1868. kod sklapanja „nagode" takodjer propustilo uvažiti i upotrebiti dobrohotnost i uvidjavnost ugarskih državnika: Franje Deaka, K. Ghyczy-a, A. Csengery-a i drugih u interesu daleko širje političke i financijalne samostalnosti naše zemlje; ipak i pored svega toga, našoj nagodi i onakovoj, kakova je 1868. stvorena a 1873. revidirana, priznati valja:

1. Da ona nosi na sebi karakter medjunarodnoga ugovora u toliko: da je ona „ugovorena" medju dvie zemlje i dva naroda, kao u tome sasvim slobodna, samostalna i medju sobom posve ravnopravna faktora. To se poreći ne da.

2. Da je tim ugovorom, inartikuliranim kao „pactum conventum", sklopljena medju Hrvatskom s jedne i Ugarskom sa Erdeljom s druge strane „državna zajednica", osnovana na „pragmatičkoj sankciji", koji državnopravni temelj i obim takodjer joj se poreći ne da; jer sve što je i preko toga u našoj hrvatsko-ugarskoj dr-

žavnoj zajednici, po slovu i duhu same „nagode“ ne leži u pravnom postulatu te, na pragmatičkoj sankciji utemeljene državne zajednice naše.

3. U toj državnoj zajednici i političkom teritoriju naše kraljevine oličena je i državno-politična individualnost njezina, kojoj kao takovoj pripadaju u njezinoj autonomiji tri državna atributa, ravna istim atributima ugarske države. To nije tek u pitanju ili „petitio principii“, kako bi se nekima htjelo, već je u samoj nagodi jasno izrečeno; a pravne posljedice tih načela takodjer su jasne.

4. Sadržava ona u sebi kao i svaki državni ugovor, takodjer i pravnu mogućnost njezinom popravku kao i eventualnoj promjeni njezinoj. Napokon

5. Pored svih mana i nedostataka „nagode“, sravnimo li njome stvoreni državopravni položaj Hrvatske sa „predožujskim“ stanjem i položajem njezinim, priznati je golemu razliku i napredak u svakom pogledu.

A kako stojimo sa garancijom za tačno vršenje i sa djelotvornom izvršbom toga državnoga temeljnoga zakona? To je stvar koliko Ugarske toliko još i više naša, jer ta „garancija“ treba da je prie svega u nam samim, u našoj pravnoj sviesti, u kojoj i naša snaga leži. Da je ova svagda na svome mjestu, znao bi je i naš protivnik rešpektovati.

Eto nam za to živa primjera, kako se vrši austro-ugarska nagoda u Ugarskoj? Ide u svome tumačenju i u svojoj uporabi sve na širje, dok naprotiv naša sve na užje.

A zašto je u nas tako i tko nam je za to u prvome kriv, ako ne baš mi sami? Zato: što se takove izvršbe naše nagode tiče, priznajmo i recimo iskreno svi bez razlike: „Nostra culpa, nostra maxima culpa“.

Zato ako za sada i ne može biti govora o tom, da se gornji naši propusti poprave, jer svašta imade svoje vrieme, ali možemo složno i ozbiljno nastojati o tom, da se u našem javnom odnošaju prama Ugarskoj bar sve ono izpravi i popravi, što je krivom uporabom toga danas našega državnoga temeljnoga zakona budi izkvareno ili izopačeno.

Ovo bi nam bila u današnjim prilikama jedino praktična, požrtvovna i po našu milu domovinu — naprama onoj politici o nedoglednim ciljevima i u nepriznavanju ili rušenju postojećega, — daleko koristnija zadaća svakoga — bez razlike stranaka — iskrenoga hrvatskoga ili srpskoga rodoljuba i domoljuba.

Sve ostalo — pošto život naroda stanke ne trpi — treba ostaviti svome vremenu i okolnostima. S toga na sva ona pitanja i umovanja o tom: je li nije li nagoda i njome stvoreno stanje naše zemlje zakonito ili samo faktično, i: da li su toj nagodi predhodivša historijska prava ili kao compendium svega toga, historijsko „državno pravo“ Hrvatske jače od nagode, pa da se usljed toga u budućem i daljem razvitku naše zemlje i njezinih javnih odnošaja samo toga „državnoga“ kao „jačega“ prava držati imamo? itd., moglo bi nam za odgovor i pouku služiti ovo:

U političkom životu narodâ vriede i odlučuju: vrieme i okolnosti više nego i najjače — historijsko ili narodno — pravo, ako uz ovo ne stoji — i snaga. To nam najjasnije dokazuje i sama povjest naše domovine; atqui: historia est optima magistra vitae.

U Zagrebu, mjeseca travnja 1892.

Živković.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.